ZOZOLA

tweemaandelijks stripinformatieblad februari/maart 1994

73

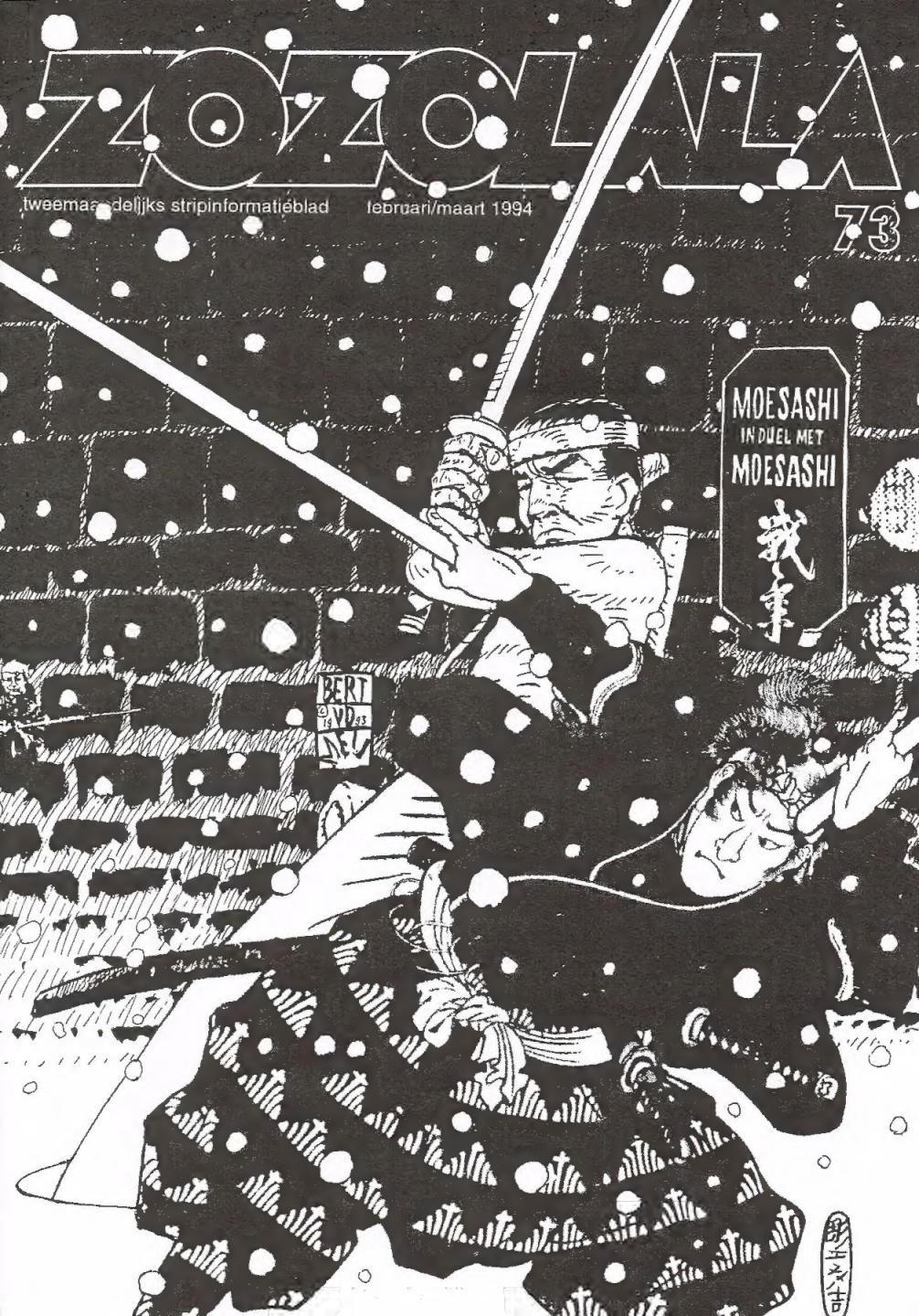

Bij de voorplaat:
Moesashi in duel met Moesashi
Getekend door Kuniyoshi (ca. 1848) en Bert van der Meij (ca. 11-12-1993).

Aanvullen

We blijven wisselen. De laatste nummers wordt op deze plek steeds aandacht gevraagd voor een verandering in de redactionele samenstelling en ook dit nummer is geen uitzondering. Ditmaal verwelkomen we Jef Nieuwenhuis, die de oplettende lezers al zullen kennen van enkele eerdere bijdragen. Nu de redaktie met vers bloed is aangevuld, kan Mike Leenders met een gerust hart zijn voornemen uitvoeren om een punt te zetten achter zijn werkzaamheden voor *ZozoLala*. Omdat het mooi geweest is. Gedurende maar liefst 49 nummers heeft onze bijna-ZL-Abraham een belangrijke stem in de redaktie gehad. Heel veel ideeën voor artikelen zijn, als ze al niet door hem werden geschreven, van hem afkomstig. Veel lezers en relaties zullen Mike bovendien kennen als de stem van *ZozoLala*, want jarenlang stelde hij thuis zijn telefoonlijn open om de organisatie rond ZL in goede banen te leiden. En jullie maar denken dat het allemaal vanzelf gaat hè, zo'n blad maken. Moet je Mike eens vragen. Of ons, want wij ontdekken steeds meer hoeveel werk Mike achter de schermen op zich heeft genomen. Vanaf deze plek daarom een zeer welgemeend dank je wel, Mike. Tot slot een huishoudelijke mededeling: we hebben ons redaktieadres in Arnhem verruild voor een postbus in Tilburg. Daarmee keert *ZozoLala* terug in een van de plaatsen waar het twaalf jaar geleden is begonnen. De gegevens van het nieuwe postadres vind je elders in dit nummer.

Paul

ZozoLala-stripwinkels in Nederland

HAAGSE STRIP SHOP
WAGENSTRAAT 104c
2512 AZ DEN HAAG
070 - 363 41 15

DE BALLOON EXPRESS
Klein Schavernek 4
8911 BV Leeuwarden
(058-127997)

BOLSTER
Koninginnesingel 43
5911 KD Venlo
(077-544069)

DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW Rotterdam
(010-4613147)

FRANKA
Torenstraat 9 (Torenpassage)
4811 XV Breda
(076-214153)

DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH Zwolle
(038-221077)

BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1611 HP Alkmaar
(072-121916)

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER Rotterdam
(010-4132070)

HET GELE TEKEN
Grote Oost 37
1621 BR Hoorn
(02290-18623)

BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH Den Helder
(02230-12377)

't CENTRUM
Korte Singelstraat 20a
3122 GB Schiedam
(010-4262584)

DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC Leiden
(071-126404)

LAMBIEK
Kerkstraat 78
1071 GN Amsterdam
(020-6267543)

EPPO
SUPERSTRIP
SPECIAALZAAK

Kleine Berg 33
5611 JS Eindhoven
040-441882

de Noorman
stripboek
handel
KONINGSTRAAT 43
6811 DH ARNHEM
TEL 085-420909

LAND VAN LANGVERGETEN
Nieuwe Ebbingstraat 19
9712 NC Groningen
(050-148540)

HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP Goes
(01100-14691)

PLAATJES-BOEKJES
Herenstraat 77
1211 CA Hilversum
(035-233646)

SJORS
Scheffersplein 1
3311 EJ Dordrecht
(078-142012)

MIEKE'S STRIPTIEK
Chassséstraat 71
2518 RW Den Haag
(070-3650738)

PANDA
Frederikstraat 955-959
2514 LJ Den Haag
(070-3635950)

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL Leeuwarden
(058-151600)

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC Amsterdam
(020-6684764)

MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL Groningen
(050-132521)

HET PERRON
St. Janstraat 13
4331 KA Middelburg
(01180-34747)

RICHARD
Rombout Hogerbeetstraat 78
1052 HX Amsterdam
(020-6842923)

SPIRIT
Hinthamerstraat 90
5211 MS Den Bosch
(073-145530)

OOM WIM
Reestraat 24
1016 DN Amsterdam
(020-6220402)

PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR Utrecht
(030-318472)

TIJDSCHRIFTENHANDEL
NOORD

ZAAGMOLENDRIFT 35 t/m 41
010 - 4664368
1e MIDDELLANDSTRAAT 110c
010 - 4258756
ROTTERDAM

STRIPBOEKHANDEL
WALK IN
TABAC-COMICS-MAGAZINES

WALK IN
Fluwelen Burgwal 8a
2511 CJ Den Haag
Telefoon/Fax
(070) 36 46 336

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR Utrecht
(030-334357)

DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK Apeldoorn
(055-427202)

TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN Tilburg
(013-358319)

YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL Rotterdam
(010-4331710)

ZozoLala-stripwinkels in België

ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 Geel
(014/58.43.80)

HET EILAND AMORAS
Lombaardstraat 13-3
3500 Hasselt

STRIPWINKEL
HET B'GEVAAR
ERIK DENEYER
open ma-za: 10.30-19.00
Greepstraat 15, 1000 Brussel
tel-fax 02/513.14.86

BONTE
Heidelbergstraat 5
8200 Brugge
(050/38.35.78)

DE GALLIER
Beekstraat 46
3800 St. Truiden
(011/67.17.39)

JOWAN
Izegemsestraat 8
8500 Kortrijk
(056/35.63.42)

PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 Gent
(091/227.70.86)

DE SCHAAR
Serpentastraat 26-28
9000 Gent
(09/225.50.91)

TISTJEN DOP
Paterstraat 96
2300 Turnhout
(014/42.88.29)

CARAPACES
Parijsstraat 16
3000 Leuven
(016/22.58.40)

GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 Leuven
(016/23.55.86)

MAX
Haembeeksestraat 288
1120 Brussel
(02/258.41.92)

DE POORT
Nederkouter 137
9000 Gent
(091/225.31.28)

DE STRIEP
Katelijnestraat 42
8000 Brugge
(050/33.71.12)

WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 Hasselt
(011/22.82.00)

COMIC STRIPS
Adegemstraat 85
2800 Mechelen
(015/20.69.70)

HOUTEKIET STRIPS
Dietsestraat 146
3000 Leuven
(016/23.60.12)

MEKANIK STRIP
St. Jacobsmarkt 73
2000 Antwerpen
(03/234.23.47)

RATTEKORJE
Onderwijsstraat 1
8430 Middelkerke
(059/30.52.66)

DE STRIPKEVER
Bruulcenter, Bruul 79
2800 Mechelen
(015/21.76.05)

BLITZ CV
Stormestraat 147
8790 Waregem
056/ 61 01 58
STRIPSPECIAALZAAK
CD'S – VIDEOTHEEK
ma - vr:
12u - 20u
zat:
10u - 12u30
13u30 - 20u
zon:
14u - 19u

DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 Halle
(02/356.15.89)

De verstilde beelden van Moesashi

Jef Nieuwenhuis

In 1985 verschijnt in het Nederlandse taalgebied een vertaling van de roman Miyamoto Moesashi. *De schrijver Eiji Josjikawa heeft zijn boek gebaseerd op het leven van de Japanse Middeleeuwse volksheld Moesashi. Deze historische figuur vervult in Japan eenzelfde rol als Robin Hood, Tijl Uilenspiegel en Wilhelm Tell binnen de diverse Europese kulturen vervullen: hij is het symbool van de waarden die binnen zijn kultuur hoog worden aangeslagen. Josjikawa's zwaarlijvige roman verkoopt matig en beleeft een roemloos einde in een opeenvolging van uitverkopen.*
In 1991 komt het stripalbum Moesashi *uit, het eerste deel van wat een serie van drie delen zou worden. De tekenaar is Bert van der Meij, die bij de verstripping van de roman bepaald niet zachtzinnig met de stof is omgesprongen. Het resultaat is verwarrend, raadselachtig, soms ondoorzichtig maar altijd intrigerend. Vorig jaar is het laatste deel uitgekomen. De afronding van de trilogie lijkt het juiste moment om de stripauteur om opheldering en toelichting te vragen.*

Wat trekt je zo aan in het boek Moesashi?

Jaren geleden heb ik het boek geleend van een vriend. Ik vond het toen een fantastisch verhaal. Kort geleden heb ik het weer gelezen, maar nu vind ik het, eerlijk gezegd, een bizar boek. Het is nooit een bestseller geworden in Nederland en dat kan ik me best voorstellen. Het is zo'n soapstory. Je moet steeds terug lezen om te weten wie bij welke naam hoort.
Maar als sommige scènes in een verhaal sterk zijn, dan is het voor mij aantrekkelijk om er een strip van te maken. Om die scènes bouw ik mijn verhaal. Daar is het mij om te doen; die komen in de Moesashi-strip terug.
Scorsese heeft ooit gezegd dat hij het zat was om al die tussenliggende, verklarende gedeeltes te filmen. Hij wilde wel eens een film maken met enkel de hoogtepunten. Dat herken ik. In de roman zit een aantal ontzettend mooie scènes. Daarom heb ik me op die scènes geconcentreerd.

Wat is er dan zo mooi aan die scènes?

Dat is moeilijk uit te leggen. Je hebt op een gegeven moment een zwaardgevecht in de sneeuw. Moesashi en zijn tegenstander staan tegenover elkaar, klaar om toe te slaan. Daarbij blijven ze zo bewegingloos dat de sneeuw op het zwaard blijft liggen. Dat verstilde vind ik prachtig.
Toen ik met Moesashi begon, ben ik bij een kendo-school gaan kijken. Als de leerlingen met elkaar vochten, werd er heel veel gehakt. Net als bij van die vervelende riddergevechten. Maar als de leraar met een leerling vocht, was het heel verstild. Wanneer ze dan eindelijk in beweging kwamen, was het in twee of drie slagen afgelopen. Dat vind ik mooi. Ook bij Moesashi wordt de slag op het mentale vlak uitgevochten. Hij weet vaak van te voren al of hij wint of niet. Je leest ook hele beschrijvingen van wat er in het hoofd van hem en zijn tegenstanders omgaat. Het gaat uiteindelijk om de geest, niet om de techniek. Van Moesashi is bekend dat zijn techniek niet zo geweldig was. Toch won hij.
De manier waarop Moesashi zwaardtechnieken bestudeert, is merkwaardig. Je zou verwachten dat hij een jaar lang leerling wordt bij een school. Maar niks hoor. Hij daagt de besten uit, vecht met ze en dan weet hij het. Na één keer heeft hij het door! Misschien hadden die samoerais de basis zo goed onder de knie dat ze meteen zagen wat het bijzondere was.
De meeste dingen die ik doe heb ik mezelf aangeleerd, want ik geloof dat je je eigen weg moet zien te vinden. Ik jat overal vandaan. Die Japanse families ontwikkelden hun stijlen op dezelfde manier. Een verver zette een handeling uit de ververij om in een zwaardvechttechniek. Voor mij is dat heel logisch; gebruik maken van datgene dat aangereikt wordt. Ik vind het mooi als mensen een passende eigen stijl hebben. Ik heb aan vechtsporten gedaan en het was opvallend dat bij mij de Indonesische technieken niet pasten. Ik ben stijf en lang. Lange, stijve mensen moeten geen Indische stijl aanleren. Dat kun je zien, dat past niet. Met dansen is dat net zo.
Bij tennis en squash gebruik ik bijvoorbeeld veel van Moesashi's technieken. Maar dat is moeilijk om te beschrijven, daarom doe ik het door middel van verhalen. Net zoals oosterse zenmonniken doen. Er zit een moraal in hun verhalen, maar als het uitgelegd wordt, wordt het veel te moralistisch. Dat is niet de bedoeling, want het zijn gewoon verhaaltjes waar je wat in kunt herkennen. Dat is ook wat me in het boek trekt.
Je leest in sportverslagen van schaakpartijen en tenniswedstrijden dezelfde details als bij de gevechten van Moesashi. Bij tennis lassen dames bijvoorbeeld op taktische momenten een plaspauze in om de concentratie van de tegenstandster te breken en schaakgrootmeesters zitten met spiegelende brillen op om de tegenpartij te tergen. Moesashi komt ook altijd te laat voor zijn duels.
Ik heb een boek in huis dat door Moesashi zelf geschreven is. Daarin legt hij het verschil uit tussen houwen en snijden. Snijden is beter, het is mooier. Volgens hem moeten handen, voeten en hoofd in één beweging afgesneden worden. Hij raadt ook aan om hierop te oefenen.
Het voordeel van de strip is dat je iets kunt laten zien zonder moeizame omschrijvingen. Op een gegeven moment is er in het boek een man die zich op Kodjiro wil wreken (*Kodjiro is Moesashi's*

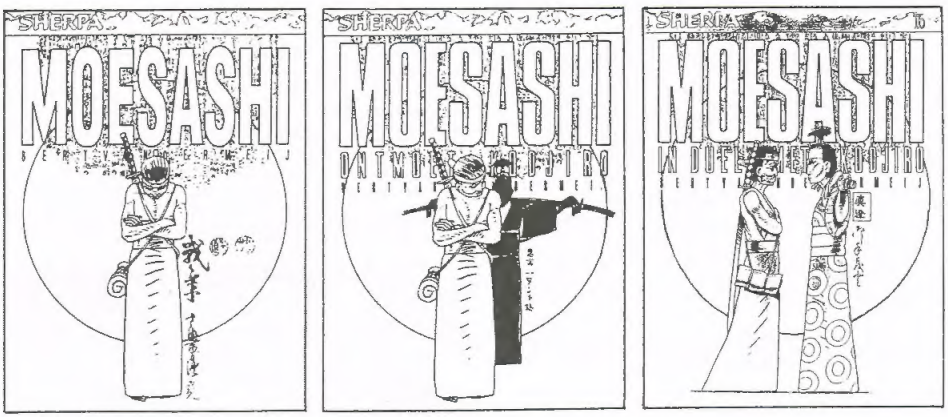

tegenpool die zowel in het boek als in de strip een grote rol speelt - Red.). Bij hem wordt een stukje uit de nek geslagen ter grootte van een perzikstukje. Moesashi kijkt ernaar en kan aan de gebruikte techniek zien dat Kodjiro dat heeft gedaan. Hij noemde het de zwaluwstaartslag. Dat klinkt heel verfijnd.

Het karakter van Kodjiro lijkt in jouw strip helemaal niet op het personage uit het boek.

In het boek komt zijn karakter niet duidelijk naar voren. Hij heult en slijmt met iedereen, maar hij en Moesasji zijn geen echte vijanden. Het is niet wit en zwart. Telkens komen ze elkaar tegen. Soms

neemt Kodjiro het voor Moesashi op, beschermt hem of eist hem voor zichzelf op. Kodjiro is niet echt een slechterik.

Nee, maar ook niet de geheimzinnige achtergrondfiguur zoals in jouw strip. In het boek is het nogal een blaaskaak.

Ja, dat heb ik eruit gehaald. Ik heb Kodjiro zo vereenvoudigd omdat het, naar mijn idee, anders veel te ingewikkeld werd voor een strip. In een strip moet je veel schematischer vertellen. Je hebt veel minder pagina's. Ik heb driekwart van de figuren uit het boek weggelaten, gecombineerd of vereenvoudigd. Het is triest, maar zelfs in drie albums kon ik niet de diepgang of de nuancering aanbrengen die in het boek zit.
Een boek kun je niet zonder meer verfilmen of verstrippen, want in een roman kun je veel meer kwijt. Een film duurt maar 2 uur en een stripboek is veel dunner. Ik vind het dus belangrijk dat ik de sfeer weet te pakken. Ik heb de twee belangrijkste vrouwen uit het boek tot één karakter samengevoegd. Otsoe die het hele verhaal achter z'n kont aanloopt, vind ik een trut. Akemi is een fel grietje, die vind ik veel aantrekkelijker. De vrouw in de strip heet Akemi. Ze speelt de rol van Otsoe, maar heeft weer het karakter van de Akemi uit het oorspronkelijke verhaal. Het is een rommeltje. Iemand die in het boek Akemi of Otsoe aantrekkelijk vindt en het gegeven mooi, komt bij mij bedrogen uit.

In het boek is ook een belangrijke rol weggelegd voor een oude vrouw, Osoegi, die zich ontpopt tot Moesashi's persoonlijke kwelduivel. Waarom is zij voor de strip geschrapt?

Ik had haar niet nodig. Zij is een van de vele personages uit het boek die in de strip niet voorkomen.

Ze speelt in het boek toch een vrij cruciale rol.

Haar zoon Matahatsi komt evenmin in mijn albums voor. Zijn verloofde is Otsoe die met Moesashi mee gaat, wat ma Osoegi niet zint. Dat is al een roman op zich. Daarnaast is er Moesashi's persoonlijke ontwikkeling. Ik heb voor die laatste verhaallijn gekozen, al neem ik wel enkele subplots mee. De roman zit vol subplots en dubbele verhalen. Die liet ik voor een groot deel weg om het zo helder mogelijk te houden. Ik denk dat er in het oorspronkelijke boek bij elkaar wel tien verhalen door elkaar heen lopen. Zijn twee leerlingen komen bij mij ook niet aan bod.
Bijna alle namen heb ik veranderd. De man die in het boek Seidjoero heet, heet bij mij Hatasan. Ik ontdekte dat de mensen de namen niet zo goed konden onthouden. Met de naam Hatasan lukt dat beter dan met Seidjoero. Het woord haat zit erin, iets zwarts. Zo kan ik hem herkennen. Het zijn trouwens twee broers die nu in één personage zitten.
Alleen Moesashi's leermeester Takoean blijft overeind. Die man vind ik heel interessant. Hij is een heel beroemde zenpriester, maar slaat alleen maar onzin uit. Hem heb ik wel geprobeerd enigszins heel te laten, maar het moet toch vereenvoudigd worden om het nog te kunnen snappen. In het boek komt hij regelmatig terug. In de strip ook, maar dan op plaatsen waar ik het een mooi moment vind om hem als handelend personage op te voeren. Alles om het verhaal duidelijk te houden.

Je zegt dat het verhaal duidelijk moet blijven.Waarom gebruik je dan zo weinig tekst?

Ik weet niet of meer tekst de duidelijkheid zou vergroten. Dat is in mijn strips vaak een teer punt. Mijn personages praten altijd weinig. Soms is tekst noodzakelijk, maar als het zonder uitleg kan, dan laat ik het achterwege. Ik vind het sterker als ik via de tekening iets duidelijk kan maken.
Soms kan tekst nodig zijn om het minder afstandelijk te maken. Als Moesashi op z'n gemak is, gaat hij een beetje babbelen of laat hij zien wat een respect hij voor een ander heeft. Maar ik waak er voor dat hij allemaal oosterse wijsheden uit gaat kramen. Dat zit ook niet in het boek.

Op een gegeven moment treft Moesashi in een kloostertuin een oude monnik aan, die staat te schoffelen. Als hij hem nadert, voelt hij plotseling een grote dreiging die, vreemd genoeg, van de oude man lijkt te komen. Zo'n scène is toch eigenlijk niet in stripvorm te gieten zonder veel tekst en uitleg?

Het dilemma is welke scènes ik aantrekkelijk vind en welke belangrijk zijn voor het verhaal. In het boek is dat fragment belangrijk omdat die monnik Moesashi later onderricht geeft en hem vertelt dat hij zijn kracht teveel gebruikt. In mijn strip komt hij niet meer terug, dus ik had dat fragment eigenlijk niet nodig.
Maar die scène vind ik zo mooi. Moesashi is altijd op zijn hoede. Die tuinierende monnik lijkt volstrekt ongevaarlijk. Toch voelt Moesashi het anders. Hij is op weg naar monniken in dat klooster, die zich hebben bekwaamd in het lansvechten. Terwijl de kampioen daarbinnen iedereen door midden snijdt en hakt, is hij bang voor die oude monnik. Het blijkt dat hij uiterlijk vertoon kan onderscheiden van het werkelijke gevaar. Dat vind ik mooi aan dat fragment, al weet ik niet of dat er in mijn album ook uit komt. Dat weet je zelf natuurlijk nooit.

Het was een weerkaatsing van Moesashi's eigen agressie. Het lijkt me moeilijk om dat in een strip duidelijk te maken. Heb je dan niet de neiging om tekst te gebruiken?

In die verleiding kom ik wel. Ik laat me daarin leiden door de reakties van mijn broer. Hij is de eerste op wie ik mijn werk test. Hij is een geestverwant van mij en reageert op dezelfde manier als ik op boeken en films. Als ik aan een verhaal heb gewerkt, kan ik het natuurlijk niet meer onbevangen lezen. Ik kan nooit zien of iets werkt, want ik weet al wat de bedoeling is. Daarom laat ik het mijn broer lezen. Dat zegt niets over mijn publiek, hij reageert immers net als ik. Een eventuele doelgroep die ik zou willen bereiken, toets ik weer later. Bij mijn broer kan ik merken of alles een gelijk toe-

gankelijkheidsniveau bezit. Er moeten niet te grote uitschieters in zitten. Als er drie scènes inzitten die onbegrijpelijk zijn, haken de mensen af. Als mijn broer het niet begrijpt, maak ik het toegankelijker. Dan voeg ik tekst toe. Nadat ik het mijn broer heb laten lezen, vraag ik de mening van een aantal vrienden. Terwijl ze lezen let ik op hun reakties en vraag hun oordeel. Tenslotte stuur ik het ook nog naar mensen als Mat Schifferstein en Martijn Daalder. Als het om de Pinguins gaat, is de mening van lezers nog belangrijker, omdat ik wil dat mijn grappen overkomen. Wordt een grap door een aantal mensen niet begrepen, dan haal ik hem eruit of verander wat.

Je wordt bij de verstripping van Moesashi extra nadrukkelijk met de nadelen van het medium geconfronteerd omdat je zo weinig tekst gebruikt.

Ja, In die scène met de schoffelende monnik gebeurt het meeste in de hoofden van de personages. In een boek kun je schrijven wat ze denken. Maar gedachtenwolkjes in een strip zijn voor mij vrijwel uitgesloten. Het is niet eigen aan het medium. Lian Ong denkt daar ook zo over. Ik gebruik wel eens een voice-over, een balkje met een korte tekst.
Maar het best zijn de visuele middelen. In de strip kun je het beeld stil zetten door het plaatje te herhalen, al dan niet met variaties. Als iets langer duurt, krijgt het zeggingskracht. Ik wil de lezer laten zien dat er iets aan de hand is. Een close-up kan ook zo werken. Een gedachtenwolkje is een zwaktebod.

En tekstblokken zoals in de strips van Toonder, Kresse en Foster?

Nee, daarmee splits je het medium. Die strips vond ik vroeger ook nooit leuk. Het was te illustratief. Ik ging altijd het verhaal lezen en keek dan ook een beetje naar de plaatjes. Maar die lopen dan niet meer. In eerdere albums gebruikte ik weleens een summier tekststrookje boven de tekening, zoals in de strips van Hal Foster. Maar het moet tot een minimum beperkt blijven. Met twee regels heb ik al moeite. Dan ga je teveel lezen. Er moet een balans zijn tussen tekst en tekening. Als ik een tekststrook gebruik, mag er in de tekening niet teveel gebeuren.
Ik houd van helderheid. Ik ben ook erg geïnteresseerd in communicatie. Ik vind het prettig om helder te kunnen communiceren. Soms besef ik dat niemand snapt wat me echt bezielt. Af en toe halen mensen ideeën uit mijn albums die me verrassen. Dus moet ik zo helder mogelijk proberen te zijn.
Wat mij tegen staat aan een hoop hedendaagse kunst is dat het niet meer communiceert. Ik ben met vrije beeldende kunst gestopt omdat het me wat al te vrij was. Iedereen zag er wat anders in. Dat is best zolang er niets met het kunstwerk wordt bedoeld. Maar als ik iets over wil brengen, vind ik het belangrijk wanneer andere mensen dat ook begrijpen en herkennen. Als ik strips teken wil ik altijd iets over brengen. Hoe vaag ook, ik heb het altijd ergens over. Moesashi gaat niet alleen over techniek, maar ook over kwaliteit. Maar als ik dat onomwonden weergeef, is voor mij de lol van het vertellen weg. Ik besef heel goed dat mijn albums vaak moeilijker zijn dan veel andere stripverhalen. Ik weet wel dat ik een aantal dingen simpeler zou kunnen vertellen, maar dan zou het ook minder diepgang krijgen. Ik wil niet teveel uitleggen. Ik ben bang dat mensen mijn bedoeling te gemakkelijk begrijpen, waardoor het plat wordt. Het gevaar van mijn terughoudende vertelvorm is echter dat de lezers de bedoeling niet meer snappen. Zo is het ook met zo'n scène als die met de schoffelende monnik. Als ik teveel uit ga leggen, beroof

ik de scène van zijn oorspronkelijke kracht.

Als de lezer het niet snapt, heeft het ook geen effect.

Dat is waar, daar moet ik dus altijd voor oppassen. Maar die ingewikkelde manier van vertellen is de reden waarom ik mijn albums maak. Als ik mijn verhalen zou moeten vereenvoudigen of alles zou moeten voorkauwen, zou ik stoppen met strips maken. Die indirekte manier van vertellen is voor mij de kick van het strips maken. Als jij mijn huis binnenkwam terwijl ik er niet was dan zou je je toch een aardig beeld van mij kunnen vormen, door de inrichting van mijn kamer. Dat doe ik in een verhaal ook; het huis beschrijven om een beeld van de bewoner te geven.

Vergeleken met het vervolg op Hooglied, waar ik nu aan werk, is Moesashi conventioneel verteld. Tussen het tweede en derde deel werkte ik ook aan die andere verhalen en die vond ik eigenlijk leuker. Moesasji werd toen meer een vingeroefening in het goed vertellen van een verhaal. Die drie albums vind ik vrij vloeiend verteld: chronologisch en niet van de hak op de tak.

Is dat een bewuste keuze?

Ja, bij Moesashi heb ik gekozen voor een enigszins toegankelijke

vorm van vertellen. Dat betekende dat ik het niet te ingewikkeld mocht maken. Vanaf het eerste deel is het kader voor alle delen van de serie bepaald.
Ik had voor een meer bizarre manier van vertellen kunnen kiezen. Ik had het over zwaardvechten kunnen hebben met alleen toepasselijke scènes en alles wat daar omheen gebeurt kunnen weglaten. Dan was het veel ontoegankelijker geworden. Ik stel me voor dat meer mensen het nu kunnen volgen, ook al snappen ze het gedeelte over het zwaardvechten, waar het mij om gaat, niet.

Is je houding ten aanzien van Moesashi in de loop van de tijd veranderd?

Nu ik er op terug kijk, is Moesashi een stuk minder extreem, en minder eigen ook. Het is verder van me af gaan staan. Maar ik vertel het verhaal niet alleen voor mezelf. Er moet een balans zijn tussen toegankelijkheid en mijn persoonlijke voldoening. Bij mij speelt altijd de vraag hoe persoonlijk ik het ga vertellen. Moesashi heb ik leesbaar willen maken. Dat vond ik al heel wat; het zo vertellen dat het te volgen was. Ik weet niet of uit mijn strip te halen is, wat het boek wil vertellen en dat pretendeer ik ook niet. De

scène met die afgesneden roos is bij voorbeeld linke soep. Daarin stuurt een beroemde samoeraï zijn uitdager een roos. Niemand begrijpt het, alleen Moesashi ziet dat de roos is afgesneden met een zwaardslag die van een zeer verfijnde techniek getuigt. Door de steel van de roos een rafelig einde te geven, maak ik het heel plat. Daar zit ik op de grens van het toelaatbare. Maar het heeft tenminste iets grijpbaars waarmee je de essentie van die scène kunt laten zien. Hoewel je de tekening van dat steeltje alleen in zijn context kunt snappen. Maar dat is typisch strip. Zo vertel je het in een stripverhaal en minder plat kan niet.
In de roman zitten ook rare scènes. Als hij de boodschap met die roos heeft begrepen gaat hij toch naar die man toe om herrie te schoppen! Waarschijnlijk is het de Japanse denkwijze die ik niet snap en is het alleen voor hen logisch. Het is óf dat, óf het is historie. Als met fictie de geschiedenis wordt gevolgd, dan worden bepaalde scènes zwak opdat de werkelijkheid geen geweld aangedaan wordt. Bij de verhalen van Paul Teng zie je dat ook. Die jongen is zo historisch bezig dat dat ten koste gaat van de dramatiek.
Ik ben naar het andere uiterste doorgeslagen want het gaat mij om de dramatiek, om het effect van een scène, niet om de juiste historische weergave. Bepaalde effecten bereik je alleen door een uitvergroting van de werkelijkheid. Moesasji is een historisch figuur die echt heeft bestaan, maar ik wens mij daar niet aan te storen.

Je hebt Moesashi heel tijdloos gemaakt en elke historische context weggelaten.

Dat heb ik bewust gedaan om de dramatische opbouw niet in de weg te zitten. Ik mag graag fragmenten van een boek achterop mijn albums zetten als een soort verwijzing. Die verwijzingen uit de geschreven Moesasji zijn vaak niet de scènes uit mijn strip, of geven het afwijkende van de oorspronkelijke tekst weer, zoals bij dat duel in de sneeuw. In het boek blijft alleen op het zwaard van Moesasji sneeuw liggen, de ander is te nerveus. Bij mij blijft op beide zwaarden sneeuw liggen. Daarmee wil ik eigenlijk aangeven dat het niet allemaal waar is wat er wordt beschreven. Het is geromantiseerd en ik vind dat belangrijk om aan te geven. Denk vooral niet dat het waar gebeurd is. Paul Teng suggereert dat wel. hij vind het heel belangrijk. Voor mij is dat ondenkbaar. Ik geloof ook niet in objectiviteit. Je kunt iets niet objectief vertellen. Dan moet het verhaal ook maar zo vet mogelijk aangedikt worden.

Brachten de afwijkingen van de oorspronkelijke verhaallijn je niet in de problemen bij het maken van het laatste album?

Nee. Het enige probleem in dat album was het einde. In de roman vind ik het einde zeer onbevredigend. Het gaat nergens heen. Het was mij direkt duidelijk dat ik het zo niet kon laten eindigen. Die laatste ontmoeting met Kodjiro moet voor mijn gevoel wel ergens heen gaan. Gewoonlijk maak ik bij mijn strips een spanningsboog van het begin naar het einde. In de Moesashi-strips lukt dat niet. Het zijn te veel min of meer losse delen van een verhaal. Maar het laatste deel wilde ik niet zo maar laten eindigen, het moest wel af zijn. Daar kwam ik weer in botsing met de historische werkelijkheid die aan de roman ten grondslag lag. Na de beschreven episode doet de held nog allerlei verkeerde dingen. Zo gaat dat in het leven. Maar verhalen die verteld en herverteld worden, worden steeds mooier gemaakt. Dat mag met mijn verhaal ook. Het moet een beetje mythisch worden.
Ik gebruik ook graag clichés. Het doorklieven van vliegen met een samoeraïzwaard ligt in dezelfde orde van grootte als Robin Hood

die met zijn schot een pijl in de roos splijt. Iedereen weet dan meteen dat er iemand op hoog niveau bezig is. Naarmate je duidelijker een cliché gebruikt, kun je het meer uit de context halen. Net zoiets als een man in het wit en een man in het zwart. Zaken die wat genuanceerder liggen, zijn moeilijker weer te geven.
Een probleem was, dat ik het zo moeilijk vond om me met Moesashi te identificeren. Dat hij in het boek een onervaren jongen het hoofd afhakt, vind ik bij voorbeeld maar moeilijk te verteren. Dat kan niet. Volgens mij is die daad gegrond op een Japanse logica. In mijn strip is hij meer een heilige. Hij doet nette dingen en hanteert ook het zwaard bijzonder netjes. Die gekke etiquette en dat vreemde eergevoel zijn voor een westerling moeilijk te begrijpen.

Maar wel fascinerend.

Ik houd er niet van. Van die paar Japanse films die ik heb gezien, snap ik over het algemeen geen reet. Alleen de films van Kurosawa kan ik wel waarderen, maar die heeft zich al flink aangepast aan de westerse smaak. De Italiaanse regisseur Sergio Leone heeft enkele van Kurosawa's films letterlijk vertaald in westerns en die waren beter invoelbaar dan de oorspronkelijke rolprenten. Later leende Kurosawa weer van Leone. Ik vind die mengvormen interessant. Japanse films en Afrikaanse muziek kan ik niet volgen, maar als ze Westerse invloeden ondergaan, vind ik het meteen aantrekkelijker worden.
In Japanse films wordt aldoor overdreven gespeeld. Voor hen is dat goed acteren. Bij ons mag je emoties niet te veel tonen, dus moet er ook onderkoeld gespeeld worden. Dat wordt gewaardeerd, terwijl ik me kan voorstellen dat een Japanner er geen brood van kan bakken. Mat Schifferstein, mijn uitgever, wil heel graag een album van Moesashi naar Japan sturen. Het is het proberen waard, maar volgens mij snappen ze er niets van. Ik heb een film van Hitchcock

Zijn die Japanse karakters in de strip echt?

Nee. Het zijn wel bestaande lettertekens, maar ik weet niet wat ze voorstellen. Ik kies ze meestal uit op esthetische gronden en soms om de symbolische waarde. Bij actie gebruik ik vaak een druk, ingewikkeld karakter. Maar als er veelzeggend gezwegen wordt, teken ik een horizontaal streepje, een karakter waarvan ik vind dat het stilte of rust voorstelt. Ook dat is een keuze. Bij het derde boek wilde ik het eerst laten vallen. Maar om de eenheid in de serie te houden, ben ik het toch blijven doen.
Ik wilde dat het er, bij het openslaan van het boek, Japans uit zou zien, alsof de personages echt Japans spreken.
Bovendien vind ik dat de pagina's er mooi moeten uitzien. Ik werk er altijd wel naar toe dat het oogt. Dat vind ik bij Theo van den Boogaard zo knap. Hij is bezig met de compositie terwijl hij toch zo goed mogelijk een verhaal wil vertellen. Als je een pagina opslaat moet het harmonieus zijn en bovendien moet er een verhaal verteld worden. Als een strip te esthetisch is, lukt dat echter niet.
Hermann en Giraud kunnen prachtig tekenen en toch leidt het niet af van het verhaal. In eerste instantie dacht ik van Boucq dat hij niet kon tekenen, terwijl ik zijn verhalen prachtig vond. Pas bij nadere beschouwing ontdekte ik dat hij verschrikkelijk goed kan tekenen. Maar het is totaal niet pretentieus. Het werkt goed. Het zijn echte mensen die rond lopen in een bizarre context. Dat is heel knap.
Voor Moesashi moest ik proberen een beetje beter te tekenen. Ik ben niet zo'n tekenaar. Mijn grote probleem is dat natekenen mij wel aardig afgaat. Als ik mijn hand nateken in de spiegel, moet ik dus oppassen dat ik het niet te goed doe want de figuren die ik verzin zien er gestileerder uit. Wat ik verzin ziet er anders uit dan wat ik nateken. Als ik aan Moesasji een nagetekend handje maak, ziet het er raar uit. De stilering valt tot op dat moment niet op. Ik vind het best als iets anatomisch niet klopt als het maar konsekwent niet klopt. Een tekening die in kwaliteit afwijkt van de rest, valt enorm op en is storend. Die Jeremiah-voorplaten zijn verschrikkelijk want Hermann kan niet schilderen. Dat valt op omdat zijn tekeningen veel beter zijn.

Het houterige in je tekeningen vind ik eigenlijk wel mooi.

Bert: Houterig is het goede woord. Het zijn een beetje stijve mensen. Als ik een heel secure tekening wil maken, valt het niet op zijn plaats. Het is prima dat alles een beetje houterig is, zolang het maar niet stoort. Daarom moet het voor alles konsekwent zijn.
Gelukkig is het laatste deel van Moesashi tijdens de Stripdagen uitgekomen. Ik had het in januari al af. Als het is getest en rondgestuurd dan is het voor mij voorbij. Ik denk er dan ook niet meer aan, ik ben met andere dingen bezig. Ik vond Moesashi leuk om aan te werken, maar ik heb er mijn hart niet aan verpand. Het was ook nooit de bedoeling dat het een serie werd. Het is een beetje uit de hand gelopen. Ik snap nu ook dat Giraud na een tijd de balen van Blueberry kreeg.

Ben je tevreden met deze serie?

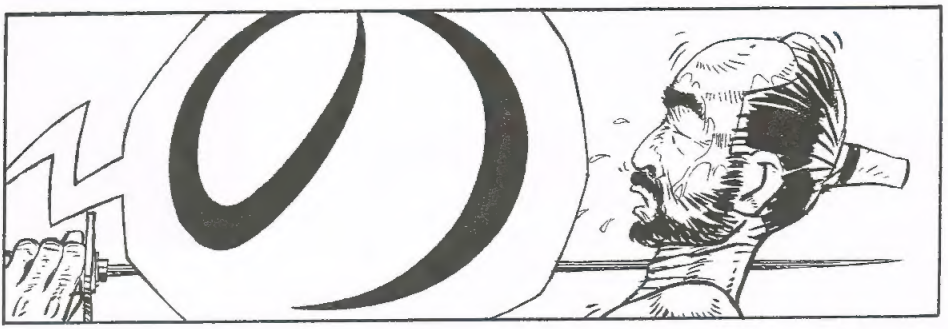

gezien die in Nederland speelde. Het zat vol Portugese windmolens en Duits sprekende figuranten, maar voor de Amerikanen was het Nederland. Volgens mij is mijn boek net zo. Ik documenteer me nauwelijks. Voor een westerling oogt het misschien Japans maar voor een Japanner is het ongetwijfeld onzin. Maar ik schrijf het ook niet voor Japanners. Ik weet niet hoe een Japanner denkt. Ik weet niet eens hoe een Nederlander denkt.

Mat vindt mijn boeken maar matig. Maar een aantal scènes vindt hij zo goed, dat hij daarom maar het hele boek uitgeeft. Dat vind ik prima, als de helft overkomt is het al goed. En als er één scène is die op de lezer precies dezelfde indruk maakt als het op mij maakte, dan is het ook goed. Iemand heeft eens gezegd dat als emotie wordt omgezet in een medium en dat medium weer dezelfde emotie oproept, het doel is bereikt. En zo is het. Dat vind ik het mooiste. Emoties, daar leef ik op.

CAGES

Magie

Cages. *Kooien. Tralies. Begrenzing. Isolatie. Vrijheid en onvrijheid. De eerste associaties die de titel van het nieuwste werk van Dave McKean oproept, geven aan hoe ongrijpbaar, maar ook hoe universeel het thema ervan is. De uitwerking die McKean er in stripvorm aan geeft, is subtiel en eigenzinnig. Uitgaande van een aantal individuele verhalen onderzoekt hij, speels en zelfbewust, het grotere geheel.*

Hoofdpersoon van Cages *is de jonge schilder Leo Sabarski. Hij heeft na drukke bezigheden eindelijk de tijd gevonden om zich in alle rust volledig aan zijn werk te wijden. Daartoe huurt hij een etage in een statig pand, het Meru House. Een prachtige nieuwe omgeving, dat Meru House, zolang je maar niet verwacht dat alles er is zoals het lijkt. Zo zijn de steigers waarin het Meru House aanvankelijk staat na één nacht plotseling spoorloos verdwenen, klinken er vreemde geluiden en doet zich zelfs een keer een wel erg lokale aardbeving voor. Het mysterie lijkt zich te concentreren rond het schrijverspaar Rush, de onderburen van Sabarski. Ze leven geïsoleerd en worden om onduidelijke redenen gecontroleerd door twee mannen met bolhoeden en overjassen. Ook de zwarte huiskat, waarvan Rush beweert dat die zijn enige bewaard gebleven geheim is, en de overige bewoners van het Meru House spelen een duistere rol in dit geheel. Langzaam maar zeker, onontkoombaar, raakt Sabarski in de loop van* Cages *verder verstrikt in het web van levens en verhalen dat het Meru House omspant.*

Langzaam maar zeker ook, vordert stripmaker McKean met zijn verhaal. Inmiddels zijn acht van de tien delen van Cages *verschenen. Net als voor Sabarski in het eerste hoofdstuk, is* Cages *voor McKean een nieuw begin. Voor het eerst vertelt hij in zijn eentje een stripverhaal en heeft hij enkel de beperkingen die hij zichzelf oplegt. De nieuwe-superheldencomics die hem bij een groot publiek bekend maakten* (Black Orchid, Arkham Asylum) *zijn verleden tijd. Zij hebben zijn naam als tekenaar definitief gevestigd en door hun enorme succes de ruimte geschapen om verder te gaan met experimenteel, persoonlijk getint werk als* Violent Cases *en - vooral -* Ruis. Ruis *gaat over communicatie, over de vage grens tussen signaal en ruis (de oorspronkelijke titel luidt dan ook* Signal to noise*). In dit album vraagt McKean zich voortdurend af hoe hij de lezer iets wezenlijks kan mededelen. Hij lost dit probleem op door het verhaal duidelijk als een kunstmatig gegeven, als een constructie, te presenteren, in de hoop dat de lezer daardoor bereid zal zijn door het verhaal heen te kijken en zich bewust te worden van de achterliggende gedachten. In* Ruis *krijgt de lezer dan ook niet simpelweg van begin tot eind een verhaal voorgeschoteld, maar zijn er momenten waarop het verhaal zichzelf becommentarieert, momenten waarop het verhaal zichzelf tussen aanhalingstekens plaatst. In* Cages *is het houvast van de lezer bij het begrijpen van het samenspel van tekst en beeld op papier, de conventies van het stripverhaal, op vergelijkbare wijze niet zo zeker als in andere strips. Conventies zijn er voor McKean vooral om zich er niet aan te houden, net zoals kooien er zijn om uit te breken. Daardoor is, zowel in tekst als in beeld, niet alles in* Cages *meteen even duidelijk te begrijpen. Maar daardoor bevat* Cages *ook een aantal onvergetelijke momenten, momenten waarop McKean de lezer met geheel nieuwe ogen laat kijken.*

Behalve het zelfbewustzijn, kent Cages *ook de intieme sfeer van* Ruis. *De belangrijkste personages worden neergezet als mensen van vlees en bloed, vol zekerheden en twijfels, worstelend met de problemen van alledag. Dit doordringen in het hart van het alledaagse plaatst het verhaal dicht bij de lezer en vormt een tegenwicht voor de zelfbewuste, zoekende verteller. Die relativering is er ook door de onzeker gehouden grens tussen werkelijkheid en verbeelding en - voor het eerst in het werk van McKean - door het gebruik van humor. Zonder te breken met het realisme van de rest van het verhaal, lopen er in* Cages *enkele bizarre personages rond en zijn heel wat dialogen* tongue in cheek.

Levendig, zelfbewust en vernieuwend: het zal duidelijk zijn dat wij Cages *bijzonder de moeite waard vinden. Vandaar dat we met plezier enige pagina's vrij maken om McKean zelf aan het woord te laten over zijn nieuwste werk.*

Het tekenwerk in Cages *is aanmerkelijk stijlvaster dan we van McKean gewend zijn. Een helder en sober gebruik van zwart, wit en een zilverachtig blauw domineren veruit de meeste platen. Slechts incidenteel doorbreken andere kleuren de regelmaat. Alleen op de omslagen van de verschillende delen en de elf openingspagina's, die enigszins losstaan van de rest van het verhaal, laat McKean de remmen nog ouderwets los. Daar creëert hij met elke denkbare techniek de vage, meerduidige beelden die elke lezer van* Ruis *zich nog zal herinneren.*
Waarom heeft McKean ervoor gekozen zich ditmaal in hoofdzaak tot één stijl te beperken?.

tussen signaal en ruis

Ik vond dat de techniek me in de weg begon te staan. Veel mensen reageerden erg positief op de techniek en besteedden geen aandacht aan de ideeën erachter. Het laatste dat ik wil bereiken is dat mensen zeggen: "O, wat mooi!", om het boek vervolgens terzijde te leggen zonder aandacht te besteden aan de achterliggende ideeën. Achteraf bekeken vind ik dat de platen bij *Arkham Asylum* werken als *full stops*. Ze remmen het verhaal, ze botsen met elkaar. Het vertragen van de actie werkt veel vloeiender. Niet alleen door erg eenvoudige tekeningen, maar ook bijvoorbeeld door het vergroten van het aantal plaatjes voor een gesprek. Niet, zoals bij de traditionele strip, iemand laten zien die iets zegt en iemand anders die daar op reageert, maar minder woorden gebruiken en meer gebaren, pauzes en ruimtes. Zo krijg je meer tijd om de personages te leren kennen aan de hand van hun lichaamstaal, gebaren, blikken en opgetrokken wenkbrauwen, kortom: de subtiliteiten. Dat houdt de beweging erin.

Een van de redenen waarom ik een tweede, blauwe kleur gebruik, is dat ik niets enkel decoratief wil laten zijn. Ik wil niet dat het blauw er alleen maar leuk uitziet, het moet ook werken. Op dit moment werk ik aan scènes die door de ogen van iemand anders gezien worden. Een van de personages kan namelijk door de ogen van de anderen kijken. Als dat gebeurt, zien de tekeningen er vager uit en gebruik ik blauw om het verschil duidelijk te maken. Dat is alles wat nodig is voor een lichte wisseling van perspectief.
Ik wilde *Cages* ook op deze manier tekenen om een duidelijke scheiding tussen dit album en de voorgaande albums aan te brengen. Daarom begint het eerste deel ook met elf geschilderde platen, om vervolgens op dezelfde eenvoudige wijze verder te gaan als de rest van de delen. Toch vind ik het verschil niet zo groot als anderen zeggen. Voor mij zijn het eigenlijk dezelfde tekeningen, maar dan niet zo ver uitgewerkt.

De soberheid van Cages *doet denken aan een ontwikkeling die ook in de stijl van Mattotti zichtbaar is. Van virtuoos kleurgebruik keerde Mattotti terug naar eenvoudige lijnen.*

Mattotti is een grote inspiratiebron. *De man aan het raam* vind ik het beste dat hij gemaakt heeft. Het behandelt een moeilijk onderwerp op een geëigende, volwassen manier. Ik denk dat hij een eind verder is wat betreft de manier waarop hij tegen strips aankijkt. Hij is ouder dan ik en heeft veel meer tijd gehad om erover na te denken. Ik heb hem leren kennen en onze gesprekken hebben mijn oordeel over het werk dat ik nu doe sterk veranderd.

Dat het tekenwerk makkelijk het zicht op het verhaal in de weg staat, is niet de enige les die McKean uit zijn vroegere werk heeft getrokken. Vooral Violent Cases *en* Ruis *bevatten elementen waar McKean tevreden over is en die hij is blijven gebruiken. In* Cages *zijn er enige terug te vinden.*

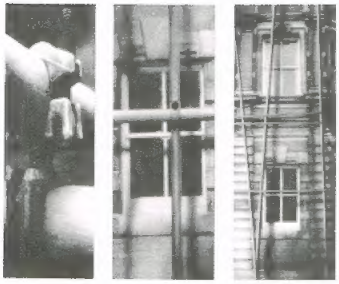

Ruis *is door McKean samen met Neil Gaiman geschreven. Om precies te zijn schreef Gaiman het stuk over de groep mensen die in het jaar 999 voor het einde van de wereld vlucht en McKean het verhaal van de ten dode opgeschreven filmregisseur die met het idee speelt die vlucht te verfilmen. Het signaalgebruik waar McKean de voorkeur aan geeft is erg persoonlijk, zodat het niet verwonderlijk is dat het hem bevalt om* Cages *nu eens geheel voor eigen rekening te nemen.*

Ik vind het de prettigste manier waarop ik ooit strips heb gemaakt. Het onderwerp, de personages, de setting, de sfeer en het sureële aspect zijn gewoon dingen waar ik graag mee bezig ben. Er zijn niet zoveel strips die me aanspreken. Wel veel films, boeken, schilders en fotografen, maar niet veel strips. Terwijl ik wel van strips houd, zodat het dus een beetje frustrerend is dat er niets voor me te lezen is. Als ik het niet zou tekenen, dan zou *Cages* een strip zijn die ik zelf graag zou willen lezen.
Het schrijven zelf gaat erg langzaam. Ik ben het niet echt gewend, in tegenstelling tot het tekenen. Ik kan heel snel tekenen. Dat moet ook wel, want ik moet er ook nog ander werk tussendoor doen. Voor het tekenen heb ik in de loop van de tijd een soort systeem ontwikkeld waar ik op terug kan vallen; voor het schrijven niet. Ik staar dus vaak eindeloos lang naar witte vellen papier. Maar als het dan eindelijk komt, erg langzaam, dan is het erg opwindend. Het is vergelijkbaar met die eerste paar tekeningen die echt lukten. Eerst waren het alleen vele korte verhalen, of een paar korte verhalen, die als het ware één boek gingen vormen. Terwijl ik erover nadacht had ik veel kleine invallen, die ik op indexkaartjes noteerde. Die kon ik over de vloer uitspreiden en groeperen. Dat bleek een goede werkwijze te zijn: je houdt uiteindelijk een rechte lijn van begin naar einde over. Dus nu heb ik al mijn verhaalgegevens op een rijtje, nu weet ik waar ik het in elk deeltje over moet hebben, en kan ik het van mijn stemming van het moment laten afhangen op welke manier ik de verhaalgegevens met elkaar verbind.
Ik weet al wel wat de laatste plaat is. Absoluut. Zeker. Ik heb die laatste plaat al vanaf de eerste dag in mijn hoofd zitten. De sleutel tot wat het echt speciaal maakt heb ik gevonden tijdens het maken van deel drie. Met de tijd verander ik wel dingen, maar de basisstructuren blijven overeind.

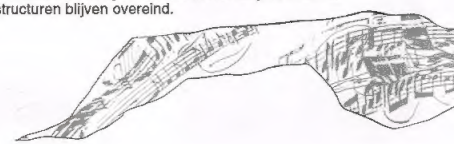

Op de kunstacademie heb ik veel gewerkt met collages van gevonden foto's en gevonden voorwerpen en dat kwam goed van pas bij *Violent Cases*, een verhaal dat draait om het geheugen. Want zo werkt het geheugen, met kleine fragmenten van dit en dat. Ik had het nog nooit in strips gezien, maar het werkte perfect. Veel in *Violent Cases* werkte niet, maar de dingen die wel werken zijn de stukken die teruggaan naar wat strips werkelijk zijn. Dit soort verhaalideeën ben Ik blijven gebruiken. *Ruis* was hier ideaal voor, omdat het gebaseerd was op het idee het belangrijke van het onbelangrijke te scheiden, signaal en ruis. Dus als je zonder zelfs maar te kijken wat willekeurige dingen op papier gooit, nodig je de mensen uit om de belangrijke dingen eruit te halen. Als ze bereid zijn om ernaar te kijken en niet gelijk te zeggen "Ik begrijp het niet, vergeet het maar, ik ben niet geïnteresseerd", als ze er daadwerkelijk wat tijd in willen steken en proberen het te begrijpen, dan proberen ze het signaal uit de ruis te trekken. Daar ging het boek over. Veel dingen in *Ruis*, de platen die de hoofdstukken verbinden, zijn eigenlijk behoorlijk betekenisloos. Zij zijn eenvoudigweg signaal voor sommigen en ruis voor anderen. Sommige mensen vinden die pagina's de belangrijkste in het hele boek, en anderen raken er juist erg door geïrriteerd omdat ze niet van ruis houden. Voor mij zijn het signalen, aangezien ik, toen ik ze maakte, altijd probeerde er een betekenis voor te vinden. Ook ligt er een eenvoudig idee aan ten grondslag aan het feit dát ze er zijn. Ze zitten dus vol signaal. Veel mensen hebben er problemen mee gehad. Het blijkt dat mensen van antwoorden houden, graag direct willen weten wat dingen betekenen, maar daar is het boek niet echt voor. Het hangt af van het individu of er evenwicht is tussen signaal en ruis. Als sommigen het signaal of juist de ruis overheersend vinden, vind ik dat ook goed. Alles wat we wilden was dat het boek zou blijven hangen, dat mensen ernaar terug zouden keren.
Veel strips lijken op puzzels. *Watchmen*, bijvoorbeeld, dat bestaat uit kleine stukjes die perfect in elkaar passen. Het is fantastisch om die stukjes in elkaar te passen. Maar daarna leg je het weg en dat is het dan. Je kent het antwoord. Ik houd ervan als het iets langer blijft werken. In *Ruis* zit structuur, maar het geeft geen antwoorden. Het verschil met *Ruis* is dat alle signalen in *Watchmen* met elkaar verbonden zijn. Het zijn patronen, eenvoudige patronen: deze maan lijkt op dit gezicht lijkt op dit ruimteschip en lijkt op dit. Een perfecte machine. Dat is gewoon niet het signaalgebruik waar ik van houd. Ik houd van tekens die niet echt iets betekenen, maar die resoneren, die weerklinken. Ik houd van het signaalgebruik van de Russische filmer Andrei Tarkovski. Hij combineert elementen waarvan hij niet precies weet wat ze betekenen, maar die voor hem resoneren en een stemming of een emotie of een sfeer oproepen. Munten, veren, water... Hij blijft er heel erg lang met zijn camera op staan en dwingt je om werkelijk te reageren. Het is niet alleen maar om de tijd tussen de belangrijke zaken te doden; het is zélf belangrijk. Dat is het werk dat ik echt bewonder en waar ik naar blijf terugkeren.

In Cages *is het onderscheid tussen droom en realiteit niet altijd even helder. Het is wat dat betreft duidelijk te merken dat de grote lijn van het verhaal is ontstaan aan de hand van vele kleine verhalen. Die kleine verhalen lopen nogal uiteen. Ze zijn zeer realistisch, zoals het levensverhaal van een bejaarde vrouw, poëtisch zoals bij een ontluikende vriendschap of verliefdheid, maar ook chaotisch zoals de weergave van een vluchtig helder moment van een bewusteloze man. Toch raakt de lezer het spoor nooit volledig bijster. Het is altijd mogelijk verbanden te leggen met de rest van het verhaal, of met de scheppingsverhalen aan het begin die alle verhalen in algemene termen lijken samen te vatten.*

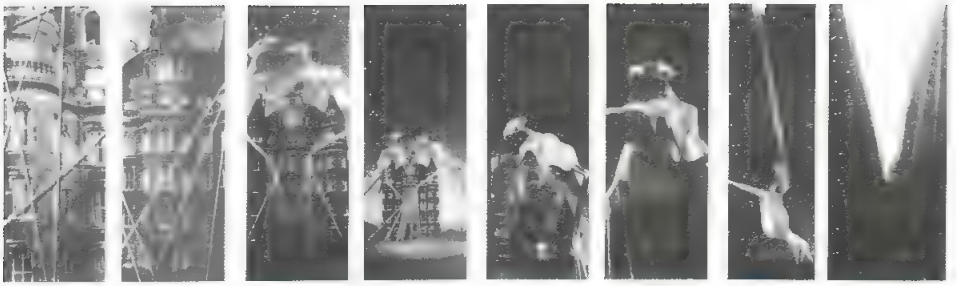

Het zijn allemaal pogingen om een evenwicht te bereiken tussen het geven van volledige zekerheid over wat er gebeurt en tegelijkertijd het behouden van een zekere onduidelijkheid of een onwerkelijk gevoel.
Het is meer dan een spelletje, zoals ik al aan de hand van *Watchmen* uitlegde. Ik wil niet dat het een spelletje is. Ik wil dat het een meeslepend, maar niet noodzakelijkerwijs volledig begrijpelijk verhaal is. Het heeft betekenis voor mij, omdat ik de verschillende dingen tot één geheel maak. Als ik het te verwarrend of ondoorzichtig maak, zullen de mensen hun belangstelling verliezen. Als je echter, zoals *Watchmen* doet, elk punt duidelijk en helder met elkaar verbindt, kan het meeslepend zijn, maar laat het je onvoldaan achter, is er niets om verder over na te denken. Je moet dus een evenwicht vinden. Daar blijkt het bij het schrijven om te gaan. Ik ben er zeker van dat dit oud nieuws is voor iedereen die ooit iets geschreven heeft. Maar voor mij is het wel groot nieuws dat je iedere keer een evenwicht moet zoeken.

Een duidelijk voorbeeld van het afwegen van verschillende elementen is terug te vinden in de delen vier en zes. In het vierde deel vertelt een oude, eenzame vrouw over haar leven. Haar verhaal wordt plotseling enkele platen onderbroken door een op het eerste gezicht vreemde, surreële scène van een klein meisje dat door een bos dwaalt. Hoe je haar tocht kunt interpreteren, wordt later, in deel zes, duidelijk als Leo Sabarski met een vriendin een psychologisch gedachtenspelletje speelt. Sabarski vraagt haar namelijk zich voor te stellen dat ze door een bos loopt en te vertellen wat ze ziet...

Ik legde met opzet niet uit wat dat kleine meisje in het bos deed. Ik had de oude vrouw over haar kunnen laten dromen, maar dat heb ik niet gedaan. Het is enkel een scène; geen droom, geen flashback, niets letterlijks... Net als de omslagen. Dat zijn geen eenduidige scènes, maar een soort filters. Als je de alledaagse dingen van die vrouw in het vierde deel ziet, het lopen door haar flat en het koken van haar avondeten, zie je dat door de filter van het omslag en het verhaal van dat meisje. Die geven een vreemd, licht onwerelds gevoel. Maar ze staan niet met elkaar in verband, ze raken elkaar niet, ze staan los van elkaar. Je ziet het een min of meer door het ander. Tegen het einde van het boek zullen ze een beetje meer door elkaar lopen, maar niet veel. Ik hoop dat de implicatie zal zijn dat er overal magie is. Dat is een zin die ergens staat, of die voor een advertentie voor *Cages* is gebruikt, *there's magic everywhere.*
Het is alleen een kwestie van verschillende gezichtspunten. Sommige mensen zullen enkel een paard in een wei zien, terwijl voor anderen "een wit paard in een wei" een geweldige symbolische waarde kan hebben en op dat punt in hun leven iets heel diep kan betekenen. Het is niet waar en het is niet onwaar, het is afhankelijk van persoonlijke waarneming.
Ik kan geen boek schrijven dat maar op één bepaalde manier te begrijpen is en tegelijkertijd in dat boek iets zeggen over het idee van persoonlijke waarneming. Ik breng een groep scènes samen, een verzameling dingen die met elkaar te maken hebben en samen weerklinken, en hoop dat verschillende mensen er verschillende dingen mee zullen doen.

Cages *is, net als* Ruis, *goed te lezen als een verhaal over het belang van creativiteit. Er wordt over de totstandkoming van de betekenis van menselijke creaties gefilosofeerd en het is ook geen toeval dat belangrijke personages schilder, schrijver, dichter of journalist zijn.*

Creatief zijn is wat mijn leven zinvol maakt. Ik ben geen religieus persoon, ik geloof niet in God, ik geloof niet in een leven na de dood. Ik geloof dat dit het is. Wanneer je dat inziet, moet je iets anders vinden om je aan vast te houden. Iets dat je 's morgens uit bed krijgt. Sommige mensen vinden dat in hun werk, in hun persoonlijke ervaring, of in hun familie. Voor mij is het creativiteit. Met *Cages* wil ik proberen het publiek te betrekken bij een bedachtzaam verhaal over bedachtzame mensen. Hopelijk kan ik ook wat spelen met het medium en de verwachtingen van het publiek. Ook wil ik het over een aantal zaken hebben, zoals de dood, wat tegen het einde naar voren komt. Dat is een groot onderwerp voor mij, net zoals - direkt ermee verbonden - waarom mensen in dingen geloven. Kerkelijke geloven, persoonlijke geloven, of wat dan ook. En ik wil het hebben over creativiteit, omdat dat mijn eigen geloof is. Bovendien wil ik een paar regels breken en een paar mensen amuseren... Eigenlijk wil ik niet veel meer dan mensen aan het denken zetten. Het is deprimerend dat de meeste strips helemaal niet van je verlangen dat je nadenkt. Ze verlangen alleen maar van je dat je gaat zitten. *They just buzz you,* zoals televisie, het komt alleen maar op je af. Ik vind dat eigenlijk erg beledigend voor het publiek. Het doet het publiek geen recht. Ik denk dat dingen net zo boeiend en zelfs veel boeiender kunnen zijn als ze je er op een of andere manier bij betrekken. Als ze je aan het denken zetten, door andermans ogen laten kijken, dingen anders laten zien; fundamentele dingen, dingen die elke schilder of filmmaker heeft geprobeerd te doen.
Als mensen vertellen dat ze mijn tekeningen zo mooi vinden, doet me dat ook nooit zoveel. Het enige dat ik hoop is dat ze wat kunnen krijgen op datgene waar de tekeningen over gaan. Voor mij heeft dat alles te maken met abstracte eigenschappen, de abstracte tekens, de kwaliteit van de lijn. Ik voel dat echt als iets dat erg

wezenlijk is voor het tekenen, maar dat tevens volledig afwezig is in strips. Ik weet uit mijn gesprekken met collega-striptekenaars hoe moeilijk het is om dat over te brengen. Uiteindelijk moeten we altijd gewoon erkennen dat we "iets anders" willen. Ik probeer het nadrukkelijk niet te laten klinken als een kleine club, als "zolang je het begrijpt ben je oké". Het is gewoon een bepaalde schoonheidsopvatting die ik deel met een groep mensen. En ik geloof niet alleen dat het klopt, maar dat het datgene is wat me het diepste raakt, de abstracte kwaliteiten van dingen. Als dat je niets zegt, dan zegt het je niets en dan maakt het ook niet uit hoeveel dingen ik je laat zien, aangezien ik je dan toch niet zal overtuigen. Het enige dat ik kan proberen om je uit te leggen waarom ik bijvoorbeeld deze dingen *(wijst naar covers, red.)* mooi vind, is door het in *Cages* te doen. Sommige mensen pakken het op, veel mensen niet.

Het personage Jonathan Rush heeft een controversieel boek geschreven en leeft in verborgenheid. Over de overeenkomst met Salman Rushdie kan bijna geen twijfel bestaan, hoe nadrukkelijk dat ook voorin elk deel ontkend wordt ("any similarity... is purely coincidental and should not be inferred"). Wat is het verband tussen de Rushdie-affaire en Cages*?*

Het was gewoon iets dat in die tijd gebeurde en dat me echt verstelde deed staan. Ik had geen reden om me persoonlijk bedreigd te voelen, maar je vroeg je wel af wie de volgende zou zijn. Het was een heel krachtige gebeurtenis die al mijn zorgen over fanatisch geloof naar boven bracht. Het was absoluut tegengesteld aan mijn personage van de artiest die in creativiteit gelooft. Het is een anti-creatief geloof, zodat het - los van mijn eigen woede en mijn wil er iets over op papier te zetten - erg goed in het verhaal paste.

Tegenover de creativiteit staat de vergankelijkheid, de dood, het absolute einde. De dood roept fundamentele vragen op over het menselijk leven en de waarde van het creatieve produkt. In Ruis *werden de films van een filmregisseur geplaatst tegenover zijn eindigende leven. In* Cages *is het vooralsnog minder duidelijk, maar ligt het idee van begrenzing al wel in de titel besloten.*

Ik probeer iets te vinden om greep op te krijgen, dat wil zeggen iets om over te vertellen. Ik heb eigenlijk een erg alledaags leven gehad. Ik ben niet in een concentratiekamp of een oorlogsgebied opgegroeid, of iets dergelijks. Wat me wel overkwam, is dat mijn vader stierf toen ik jong was. En dat is me altijd op een of andere manier bijgebleven. Ik heb altijd dit gevoel van sterfelijkheid om me heen gehad. Het is niets negatiefs. Het klinkt erg morbide, maar dat is het niet. Het is juist erg motiverend en positief. Het maakt dat je geen illusies hebt. Het motiveert je je ideeën op papier te zetten en dat is het belangrijke: dat je het gewoon doet.

Dit artikel is gebaseerd op een interview dat plaatsvond op 20 november 1992, toen McKean bezig was aan het zevende deel van *Cages*. De kans dat *Cages*, omvangrijk en deels in kleur (dus duur om te drukken), in het Nederlands zal verschijnen is helaas zo goed als nul. De losse Engelstalige deeltjes zijn in de meeste stripwinkels nog wel te koop. Vertaling en bewerking: Toon Dohmen

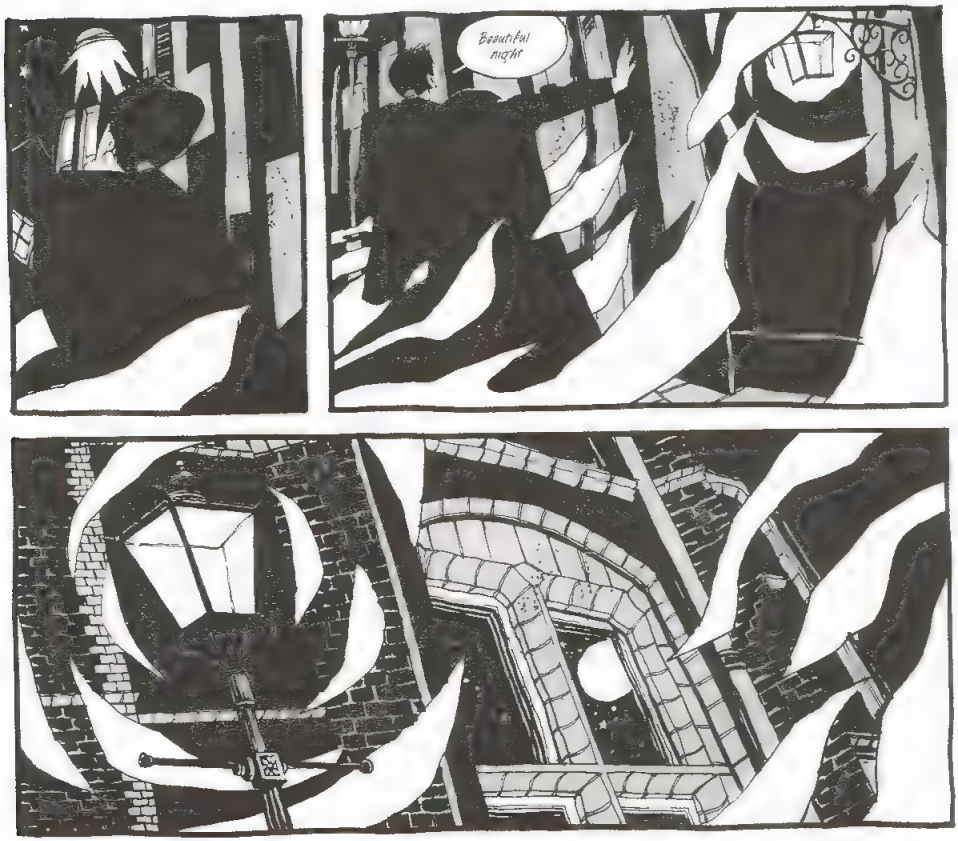

The Right Stuff

Peter Boel

Het fenomeen Cerebus is in Nederland een goed bewaard geheim. Hier en daar zien we in de winkel een losse aflevering van deze serie liggen. Bij het openslaan van zo'n exemplaar zijn we niet direct geneigd de poeplap te trekken: het is een strip in stemmig zwart-wit, waarin veel gepraat en weinig gevochten wordt. Maar bij wie voor de lol ooit eens een deeltje mee naar huis neemt, slaat Cerebus onverbiddelijk toe.

De Canadees Dave Sim is een witte raaf in stripland. Hij startte zijn epos in 1977 als kleine zelfstandige en moest opboksen tegen de grote uitgeverijen Marvel en DC. Sim fulmineerde in zijn editorials onophoudelijk tegen deze kolossen die de markt beheersen. Hij kreeg hierin wel steun van enkele trouwe lezers, maar het bestaan was hard. Sim's strijd droeg een Don Quichotte-achtig karakter, maar zijn uitgeverijtje Aardvark-Vanaheim overleefde en floreert momenteel zelfs.

Begonnen als fan van Barry Windsor-Smith, inspireerde Sim Cerebus aanvankelijk op de figuur van Conan de Barbaar. De eerste avonturen ademen een soortgelijke sfeer van knokpartijen en slempgelagen, gekruid met een snufje tovenarij en een vleugje sex. Ook in deze afleveringen duiken echter al verschillende figuren op, die de toon zullen zetten voor de zo karakteristieke benadering van Sim. Zowel hier als in latere stadia, zijn vele personages verbluffend rake parodieën op bestaande mensen of stripfiguren, op grootmeesterlijke wijze door Sim uit de mouw geschud.

Cerebus zwerft rond als huurling en beleeft allerlei avonturen. Hij is echter voorbestemd tot grotere daden. Onverwacht maakt hij carrière in het rijk Estarcion en hij beseft aanvankelijk nauwelijks wat er met hem gebeurt. Het liefst bezat hij zich aan de Ale en verbouwt hij kroegen, maar gaandeweg komt hij tot een dieper inzicht in zijn bestaan. Met aflevering 300 zal het verhaal eindigen en Sim maakt er geen geheim van dat Cerebus dan alleen en onbetreurd zal sterven.

Sim tekent met in vitriool gedoopte pen het politieke leven in Estarcion. Cerebus lijkt een speelbal te zijn van hogere machten, maar hij laat zich niet overal voor gebruiken en zo ontstaat het spanningsveld waarbinnen het verhaal zich afspeelt.

Spanning, humor en emotie wisselen elkaar in hoog tempo af. Er zijn vele zijsprongen en uitweidingen, waarbij figuren of thema's worden geïntroduceerd die pas in het verdere verhaal een functie krijgen. De lezer krijgt een kaleidoscopisch beeld voorgeschoteld en moet voortdurend opletten om de veelvuldige clou's en verwijzingen niet te missen.

De gemiddelde lezer zal terugschrikken voor een verhaal dat zo complex is dat je er urenlang in moet duiken om het enigszins te begrijpen. Maar vanaf het eerste moment dat je een aflevering van Cerebus met aandacht begint te lezen, ben je mateloos gefascineerd.

Wat mij aanspreekt -behalve dat een kleine creatieveling een heroïsch gevecht tegen de grote Moguls aangaat- is de welhaast Europese sfeer van Cerebus. Deze wordt mede bepaald door het gehanteerde tempo, dat veel behoedzamer is dan bij de doorsnee superheldenstrip. Verder wemelt het verhaal, vooral sinds de komst van achtergrondtekenaar Gerhard, van de mysterieuze grotten, elegante paleizen, sombere kastelen en ijle bergpaden. We lijken ons te bevinden in een vergeten rijk ergens in de late Middeleeuwen, terwijl bepaalde paleizen en de kleding van de hoogwaardigheidsbekleders wijzen naar een later tijdperk. Door ons tijdsbesef zo op losse schroeven te zetten, schept Sim de ruimte om zijn fantasie de vrije loop te kunnen laten.

Ook qua diepgang, complexiteit en beheersing van de materie doet Cerebus niet Amerikaans aan. Zoals elke tweede briefschrijver het formuleert: Cerebus is cool.

In High Society, het tweede deel van de cyclus, wordt de serie definitief anders. Na allerlei avonturen als huurling begint Cerebus nu -haast tegen wil en dank- aan zijn klim omhoog, bijgestaan door kleurrijke personages als de Regency Elf, de aristocratische Astoria, Bran MacMufin en anderen.

Tegenwerking komt van enkele sinistere vertegenwoordigers van de vorsten van de kerk van Tarim, van The Roach, een naïeve wereldverbeteraar die de gedaantes van allerlei superhelden -o.a. een peinzende Sandman- aanneemt om het Kwaad te bestrijden en opduikt op de meest ongeschikte momenten, en van Elrod, een vrolijke persiflage van de sombere ridder Elric uit de strips van Michael Moorcock. Cerebus' oude liefde Jaka, danseres in een kroeg, confronteert hem op pijnlijke wijze met het feit dat hij niet meer het oude, ruige aardvarken is.

Aanvankelijk lijkt Cerebus' carrière een practical joke van Lord Julius, een reïncarnatie van Groucho Marx die op geheel eigen, corrupte wijze regeert in de stad Iest. Maar er zit meer achter. Wanneer Cerebus het aflegt tegen de populaire charlatan Elrod bij de verkiezingsstrijd voor het eerste gezantschap van de stadstaat Palnu in Iest, wordt hij om duistere redenen naar voren geschoven als kandidaat voor de functie van minister-president. De campagne en de verkiezingsstrijd tussen Cerebus en de geit (sic!) van Lord Julius zijn zowel hilarisch als adembenemend. Als Cerebus de verkiezingen gewonnen heeft, beginnen de verwikkelingen pas goed.

Sim is in staat in drie plaatjes een komische of een tragische figuur neer te zetten, waar Van Kooten en De Bie een puntje aan kunnen zuigen. Tijdens Cerebus' rondreis door het land krijgen we hiervan een aantal smakelijke voorbeelden voorgeschoteld. Deze cruciale fase van het verhaal wordt door Sim grondig en vanuit vele verschillende invalshoeken beschreven, waarbij hij de zaak zover in het absurde trekt dat je gaat geloven dat het echt zo zou kunnen gaan.

Het goed doorwrochte verhaal is gelardeerd met prachtige slapstickscenes: de behoedzame Astoria wordt per ongeluk knetterstoned en later stomdronken; de in een droomwereld levende Roach haalt allerlei rare capriolen uit; Elrods fans praten met honderden tegelijk in diens maffe Foghorn-Leghorn-taaltje (afkomstig uit een Amerikaanse tekenfilm). De truc om de bladzijden een kwartslag te draaien en ze later helemaal rond te laten tollen is een mooie illustratie van de duizelingwekkende verwikkelingen waarmee Cerebus moet worstelen.

Heerser in Estarcion is Lord Julius, een clowneske acteur uit het verleden. De parallellen met Ronald Reagan zijn duidelijk, maar van Lord Julius' bewind komen de irrationele aspecten pas aan het licht als het dolle aardvarken ten tonele verschijnt. Cerebus fungeert in het verhaal als een groteske inbreuk op de status quo. De gebeurtenissen worden voor een groot deel gezien door zijn ogen, waardoor de lezer een existentialistisch gevoel bekruipt: de hoofdpersoon hoort niet thuis in deze wereld. Het lijkt of hij er gedropt is vanuit een ruimteschip. Het is de verdienste van Sim dat zelfs in aflevering 171 de lezer nog de neiging heeft uit te roepen: "Verrek, een pratend aardvarken!". En het plaatje uit de eerste aflevering, waarop Cerebus de stad komt binnenrijden als een aardvarken in een porseleinkast, blijft op het netvlies van de lezer gegrift.

Cerebus is een absurde indringer in een mensenwereld. Hij fungeert als toetssteen. Gezien door Cerebus' - regelmatig beslagen - bril wordt de situatie in Estarcion steeds surrealistischer. Zo drukt Sim ons met de neus op de absurditeit van de wereld om ons heen. Immers, voelen we ons allemaal niet af en toe een aardvarken tussen de mensen?

In de serie **Cerebus** verschenen tot nu toe:

Cerebus (afl. 1-25): Avonturen van het aardvarken als ruige huurling. Vrij conventioneel met hier en daar weirde tintjes; introductie van Elrod, Red Sophia, Jaka, The Roach, Lord Julius e.a.

High Society (afl. 26-50): Prachtige schildering van het corrupte politieke leven in Iest. Cerebus begint aan zijn carrière. Introductie van o.a. Astoria, The Regency Elf.

Church & State 1 & 2 (afl. 52-111): Manipulaties en verwikkelingen. Cerebus trouwt en wordt zelfs paus

Jaka's Story (afl. 114-136): Cerebus duikt onder bij zijn oude liefde Jaka en haar sympathieke maar sullige echtgenoot. Introductie van Oscar de dichter en Mrs. Thatcher. Stemmig verhaal met veel aandacht voor detail

Melmoth (afl. 139-150): Cerebus vindt nu onderdak in Dino's Café. De laatste dagen van Oscar. Uitvoerige sfeertekeningen.

HET LAATSTE ◎ORDEEL

Flynn 1: De witte dood (Matena)
Flynn 2: Gele Koorts (Matena)

'De eerste Nederlandse comic', aldus onze StripVoorspelling vier maanden geleden. Afgaande op de informatie die auteur en uitgever ons gegeven hadden, had het inderdaad iets dergelijks moeten worden. Getuige de tekenstijl van Matena, heeft in ieder geval de auteur zich aan die belofte proberen te houden. Zijn tekeningen zijn groot en bestaan uit dikke lijnen die met verve op papier gezet zijn. Er is rechtstreeks op de originelen ingekleurd. Vrij grof aangebrachte kleurvlakken met aandacht voor lichtval, zorgen voor mooi ogende pagina's. Tesamen zorgt dit voor een strip die er op comic-formaat goed uit zou moeten zien. 'Zou moeten', want

Matena

uitgeverij Arboris durfde -of wilde- het blijkbaar toch niet aan. De avonturen van Earl Flynn worden in de standaard albumvorm van het gelijmde A4-formaat met slappe kaft verkocht. Er is zelfs een uitgave in harde kaft te krijgen.
Het is jammer dat Arboris dergelijke pulp in zo'n luxe jasje stopt. Want pulp is het en zo is het ook bedoeld. De opzet is dat er elke twee maanden een nieuw deel verschijnt, dat de delen moeiteloos los van elkaar gelezen kunnen worden en dat het gekocht wordt als leesvoer en niet als meesterwerk.
De serie betreft de avonturen die filmster Earl Flynn -het Matena alter-ego van degenmeester Errol Flynn- beleeft, wanneer hij de filmset en zijn despotische werkgever weer eens ontvlucht. In *De witte dood* komt Flynn terecht op de Afrikaans savannen nadat hij tijdens een bootreis ontvoerd wordt door inboorlingen. In *Gele koorts* raakt hij betrokken bij een wraakactie van een Chinese onderwereldfiguur, die het op Flynns vrienden gemunt heeft.
Ik vond het eerste deel een beetje vlees noch vis, maar het tweede laat zich lezen als een detective film uit de jaren vijftig: duidelijke schurken, duidelijke helden, spanning en een happy end. Een kolfje naar Matena's hand.
Flynn is zeer geslaagd als een vier-gulden-bij-de-Bruna-voor-straks-in-de-trein-boekje, maar schiet in de huidige vorm zijn doel helaas voorbij. *(Sigge)*
Uitg. Arboris; ƒ 7,95 sc, ƒ 17,95 hc; 44 platen, kleur

De terugkeer van: Dotty Wervelwind (Wanda Scott)

Het komt niet vaak voor dat je geen enkele reden weet te bedenken waarom een strip is uitgebracht. Waarmee, zij het met moeite, toch nog iets positiefs over *De terugkeer van: Dotty Wervelwind* is gezegd. Uniek is het wel, Wanda Scotts Meisjesstrip over de vrouw die er met haar spiraaltje in slaagt de aarde te behoeden voor de snode belaagsters van de planeet Urina. Erotisch en parodiërend, zo schijnt het bedoeld te zijn, met vooral ook een fijn gevoel voor ironie. Het is dat de uitgever het zelf meldt, want meer dan vroeg-puberale onzin had deze lezer niet ontdekt. Wanda Scotts ironische fijnzinnigheid reikt namelijk niet verder dan gniffelen om pies- en poepsex, schaamlipjes, tepelringen, SM-leer en rijzweepjes. Leuk, hè? Wanda Scott vindt het éééntig, haar fantasie slaat er als nooit tevoren van op hol. Stel je voor: de heldin zonder slipje op een ijzeren kabel in het nauw gebracht, of de Bush-Girl met schaamhaar in bikini-vorm... Wanda Scott heeft er geen problemen mee en zette elk invalletje fluks op papier in een tekenstijl die in menige schoolkrant tot een hogere mate van perfectie wordt doorgevoerd. Helaas zijn de kinderlijk naïeve zwart-wittekeningen met de kenmerkende onzekere lijnvoering hier niet het resultaat van goedbedoeld, charmant te noemen amateurisme, maar - naar ik aanneem - van een zichzelf respecterend stripmaker. Wat in de privésfeer al ranzig genoemd kan worden, een volwassene die zijn tijd verdoet met gezochte variaties op het thema vrouwelijke sexualiteit, is in het openbaar ronduit stuitend. Er is maar één conclusie mogelijk: Wanda Scott (beter bekend onder de naam Wasco) heeft niets te vertellen.
De terugkeer van: Dotty Wervelwind is het eerste deel in de langverwachte (!) Cahier-reeks van uitgeverij Oog & Blik. Met de verzorging van de cahiers is niks mis (goed papier, met touw gebonden zodat het geheel mooi open blijft liggen); de prijs is een ander verhaal. Vierentwintig pagina's zwart-wit voor vijftien gulden is bij mijn weten nog niet eerder vertoond. *(Toon)*
Uitg. Oog & Blik; ƒ 15,00; 24 platen; zwart-wit.
Luxe uitgave 20 ex. met originele tekening, gesigneerd.

Het Rijk van Edgar J. (Laudy)

Jacques Laudy was samen met Hergé en Edgar P. Jacobs mede-oprichter van het weekblad *Kuifje*. Voor dit blad maakte hij van 1948 tot 1952samen met Jacques van Melkebeke de serie *Hassan en*

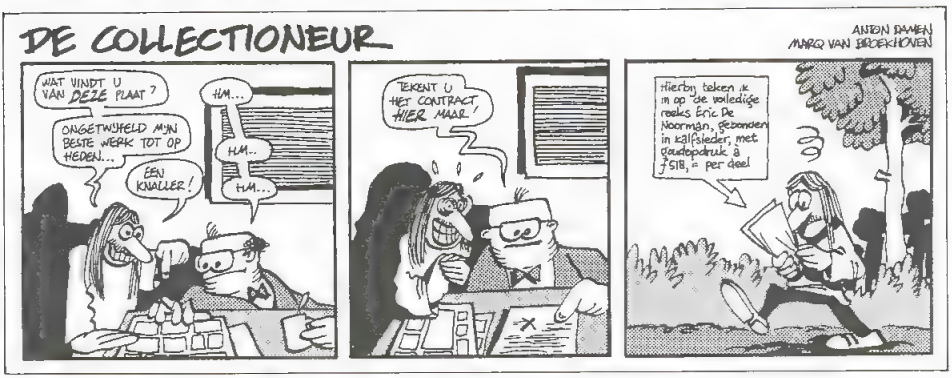
DE COLLECTIONEUR
ANTON DAMEN
MARC VAN BRUSSEL
WAT VINDT U VAN DEZE PLAAT?
HM...
ONGETWIJFELD MIJN BESTE WERK TOT OP HEDEN...
HM...
EEN KNALLER!
HM...
TEKENT U HET CONTRACT HIER MAAR!
Hierbij teken ik in op de volledige reeks Eric De Noorman, gebonden in kalfsleder, met goudopdruk à ƒ 518,= per deel

Kaddoer, waarvan slechts enkele verhalen in album verschenen. Na een ruzie met Hergé, die kritiek had op zijn tekenstijl, keerde Laudy de strip de rug toe. Hij vond het medium te commercieel geworden en legde zich, net als zijn vader (die onder andere statieportretten voor het Belgische koningshuis maakte), toe op het schilderen en aquarelleren.
Aan het eind van de jaren tachtig begon Laudy te schrijven aan een boek over zijn jeugd en zijn vriendschap met Jacobs. Hij had hem leren kennen tijdens zijn studententijd aan de kunstacademie in Brussel, waarna ze altijd goede vrienden zijn gebleven. Laudy stond zelfs model voor de figuur Blake uit Jacobs' reeks *Blake en Mortimer*.
Het boek begint met herinneringen uit zijn jeugd die Laudy aan de kust doorbracht. Het is een aaneenschakeling van verhalen die men hem als kleine jongen vertelde. Deze verhalen lopen automatisch over in anecdotes over zijn eigen jeugd en zijn vermengd met die uit de jeugd van zijn dochter Chibichke en zijn latere leven. Het werk zit vol anachronismen. Zo treedt de jonge Jaakske in het hele boek op als bijfiguur, terwijl de latere Laudy ook al rond loopt. In het tweede hoofdstuk komt Jacobs ten tonele en al snel wordt het hele boek rond hem opgebouwd. Het geheel is een bonte mengeling van ongebreidelde fantasie, authentieke anecdotes uit het leven van Jacobs en Laudy en elementen uit het werk van de laatste.
De eerste pagina's komen op de lezer dan ook nogal warrig over. Wie echter door blijft lezen, raakt al snel gecharmeerd door de stijl van de schrijver, die zijn werk overvloedig heeft geïllustreerd met prachtige potloodtekeningen en aquarellen die hier en daar wat doen denken aan het vroegere werk van Anton Pieck. Een minpunt aan het boek is dat veel verwijzingen naar waar gebeurde gebeurtenissen uit het leven van Jacobs, voor de lezer volledig duister blijven. Desondanks is *Het Rijk van Edgar J.* een verfrissend en soms zelfs verteder end stuk proza, dat je onbezorgd kan lezen terwijl je onderuit gezakt ligt in een gemakkelijke stoel. Het is een hommage geworden aan de fantasiewereld van twee grote kunstenaars die helaas beiden niet meer zijn. Beiden, want Laudy stierf een paar maanden voordat dit boek verscheen. *(Hans)*
Uitg. Loempia, 93 platen, kleur; gebonden

Sweet Sixties (Cabanes)

Nog vrij algemeen heerst de opvatting dat de strip een medium is dat zich alleen goed leent voor het weergeven van fysieke aktie. Wat een onzin dat is, wordt ten overvloede bewezen in het jongste album van Max Cabanes. Nadat in *Blindemannetje* de ontluikende sexualiteit tijdens de vroege kinderjaren aan bod is geweest, wordt in *Sweet Sixties* de puberteit beschreven. Zeer treffend schildert Cabanes een wereld waarin slechts plaats is voor meisjes, muziek en het juiste kledingmerk. Op treffende wijze wordt daarbij de bizarre puberale mengeling van egocentrische zorgeloosheid en tobberij weergegeven.
In *Blindemannetje* hanteert Cabanes nog scherpe lijnen om een kinderwereld weer te geven waarin alles duidelijk is en vast ligt. In *Sweet Sixties* kiest hij niet zo zeer voor een andere techniek als wel voor ander materiaal om tot een accentverschuiving te komen. Het duidelijk afgebakend wereldbeeld van het kind wordt vervangen door de onzekere levensbeschouwing van de opgroeiende puber. Dezelfde heldere aquarelkleuren overheersen nog steeds, maar de contouren zijn verzacht door het gebruik van houtskool
Zonder veel aktie te tonen, beschrijft Cabanes desalniettemin op boeiende wijze een levensperiode waarin wreedheden achteloos en zonder schuldbesef worden bedreven. Pas aan het eind van het album betreurt de alter-ego van Cabanes sommige van zijn daden en laat daarmee het Paradijs achter zich.
Het schitterende album wordt in de Nederlandse uitgave volledig recht gedaan. Hoewel letteraar Peter Kuipers in zijn ijver om de sfeer van het verhaal recht te doen, niet altijd even leesbaar blijft, is zijn bijdrage wezenlijk. Schitterend is zijn oplossing als Cabanes tijdens een onweer de Franse tekst gebruikt voor de bliksemstralen. *Sweet sixties* is een prachtige strip in een uitgave die het verdient. *(Jef)*
Uitg. Sherpa; ƒ 29,95/BF 599; 64 pl.; kleur; gekart.
Luxe uitgave ƒ 175,00/BF 3500; ca. 60 ex. gebonden in linnen, met genummerde en gesigneerde zeefdruk.

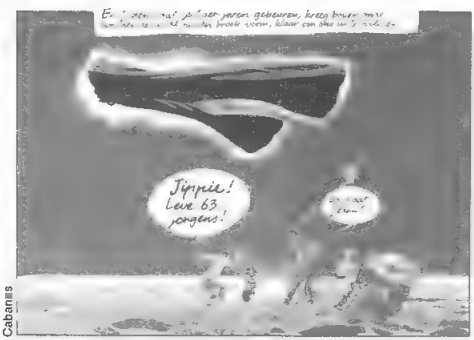

Cabanes

Bourgeon

De cyclus van Cyann 1: De BrOn en de SOnde (Bourgeon/Lacroix)

Een samenleving staat op het punt van uitsterven en stuurt een expeditie naar een andere planeet om daar iets te vinden, waarmee de eigen wereld kan worden gered. Het is een veel gebruikt gegeven, dat we niet alleen in de laatste *Suske en Wiske* terugvinden, maar ook in het nieuwe (tweedelige) project van Bourgeon, *De cyclus van Cyann*. Dit gegeven dient bij hem gelukkig slechts als kapstok, waar hij een fascinerend politiek en menselijk steekspel aan weet op te hangen. De Fransman doet dit nu eens niet binnen een historische context, maar creëerde samen met Lacroix een science-fictionwereld. De rol van de laatste bleef hierbij beperkt tot het samen met Bourgeon bedenken van een maatschappij, de opbouw ervan en de politieke, historische en culturele aspecten erbinnen.
De samenleving van Ohl wordt geregeerd door de SOnde, een adellijke bovenlaag. Staatshoofd is Lazuli Olsimar. Ohl wordt geteisterd door de purperkoortsen, waaraan alle mannen (inclusief Olsimar) ten prooi dreigen te vallen. Dit leidt tot onrust onder de bevolking, die de SOnde verwijt machteloos te staan tegenover de dodelijke epidemie. Uit de zo langzaam afkalvende macht van de SOnde, lijkt de BrOn profijt te trekken. De BrOn is een religieuze groepering, van wie de mannelijke volgelingen vreemd genoeg immuun blijken te zijn voor de purperkoortsen. Hierdoor groeit de aanhang van de BrOn onder het volk. Om een daad te stellen, zendt Olsimar een expeditie naar IIO, een planeet waarmee men sinds de grenzenoorlog niet meer in contact staat. Olsimar hoopt er een geneesmiddel te vinden. De tocht komt onder leiding te staan van Olsimars dochter Cyann, een recalcitrante adolescente. Ze wordt bijgestaan door haar vriendin uit de onderste laag van de maatschappij, Nacara ThilvarO. De voorbereidingen van de reis worden echter doorkruist door allerlei touwtrekkerij om de macht in Ohl en persoonlijke aangelegenheden.
Het album kent teveel subplots om er een compleet beeld van te schetsen: het klasseverschil dat de vriendschap tussen Cyann Olsimar en Nacara ThilvarO (let op de niet al te subtiele plaatsing van de 'O'-s om het standsverschil uit te drukken) verstoort, de machtsstrijd binnen de BrOn zelf en zo zijn er nog vele, kleinere verhaallijnen. Bourgeon weet je er een paar uur lang mee te boeien, omdat hij weet hoe je zelfs met een simpel uitgangspunt gewoon een goed verhaal kunt schrijven, waarin van de eerste tot de laatste pagina een geladen sfeer hangt.
Die geladenheid wordt nog versterkt door het tekenwerk van de auteur. Bourgeon heeft zich helemaal uitgeleefd op de futuristische wereld van Ohl. Storend zijn echter de in overdaad aanwezige, gelle poses waarin de vrouwelijke hoofdpersonen worden afgebeeld. Bourgeon deed dit in zijn vorige werk ook al, maar nooit was het in dezelfde mate als hier. Maar ondanks de fantasieën voor oversekste veertigers is De *BrOn en de SOnde* een meeslepend boek. Net als in zijn vorige albums schetst Bourgeon op overtuigende wijze de rol van de mens binnen een verrotte maatschappij. Een aanrader. *(Hans)*
Uitg. Casterman; ƒ 34,90/BF 645; 110 pl.; kleur; harde kaft.

PRIKBORD

In het decembernummer van *(A Suivre)* wordt stijlvol afscheid genomen van Fellini middels tekst en tekeningen van o.a. **Manara** en een zwart-witstrip van **Giardino**. Verder wordt de voorpublikatie van *El Gaucho* van Pratt en Manara voor de tweede achtereenvolgende maal stilgelegd en gaan twee nieuwe lange verhalen van start. Het nieuwe verhaal van **Juillard**, *Le cahier bleu*, speelt in het hedendaagse Parijs. Twee mannen raken op slag verliefd door een onbewaakte blik vanuit de metro in de huiskamer van de hoofdrolspeelster. Een van hen houdt een dagboek bij in een blauw schrift. Het andere nieuwe vervolgverhaal, *Léon-la-Came*, is op scenario van de hier te lande onbekende **Chomet**. Het is een zwaar aangezet familiedrama, humoristisch en navrant tegelijk. **De Crécy**, wellicht bekend van *Foligatto* (winnaar Prijs van de Leeuw 1993), is verantwoordelijk voor het grove tekenwerk met de terughoudend gebruikte expressieve kleuren. Veelbelovend. Nu maar hopen dat Casterman deze nieuwe auteurs een kans geeft met een Nederlandse vertaling. TD

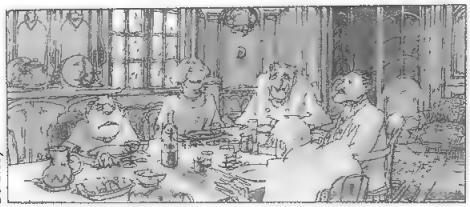

De Crécy

In ons vorige nummer kon je al lezen over de nieuwste strip van **Lorenzo Mattotti** (op scenario van Jorge Zentner), *Le voyage de Caboto*. De man heeft de laatste tijd bepaald niet stilgezeten, want we kunnen je nu alweer twee nieuwe uitgaven van zijn hand melden. Geen strips weliswaar, maar wel degelijk interessant voor de liefhebbers van zijn prachtige kleurenwerk. Het minst recent is zijn illustratiewerk voor het kinderboek *Eugenio* van Marianne Cockenpot (Ed. Le Seuil Jeunesse; FF 85). Een tragisch verhaal over de oude clown Eugenio die niet meer kan lachen. Wees gerust, uiteindelijk overwint de vrolijkheid in het bonte circuswereldje van *Eugenio*. De Nederlandse vertaling van dit boek zal in maart bij uitgeverij Big Balloon verschijnen. (Het is overigens waarschijnlijk dat van *Le voyage de Caboto* t.z.t. bij een andere uitgeverij ook een vertaling het licht ziet.)
Voor de grotere en meer gefortuneerde kinderen is er het ambitieuze *Rouge*, een initiatief van de Franse chansonnier Jean-Jacques Goldman. Uitgaande van zijn liederen leverden journalist Sorj Chalandon en Mattotti tekst en beeld voor het boek dat bij de plaat verscheen (Ed. P.A.U. Columbia-Sony Music; FF 298). TD

Liefhebbers van de verhalen van **Neil Gaiman** kunnen sinds kort kennismaken met een andere kant van zijn werk. Bij uitgeverij DreamHaven Books verscheen namelijk *Angels & Visitations*, een bundeling van korte verhalen en poëzie van de schrijver van onder andere *Black Orchid* en *Ruis*. De bundel ($ 20) is geïllustreerd door Charles Vess, Steve Bissette, Mike Zulfi en Dave McKean, die ook het omslag voor zijn rekening nam. De liefhebbers van *The Sandman* - na ons vorige nummer talrijker dan ooit? - kunnen ook 'ns een blik werpen in *The Comics Journal 163* (november '93), dat een interview met Gaiman geheel wijdt aan deze reeks. TD

ADVERTENTIE

STRIPFESTIVAL MIDDELKERKE

30 juli - 17 augustus 1994

Thema 1994 "Kind in de Strip"

Kleine Robbe
Stefaan
Jommeke
Marsupilami

Luxe edities

POM, Vrede wapen
Kiekeboe
enz.

Milky Way
STRIPFESTIVAL
FESTIVAL DE LA BANDE DESSINEE

Inktvis Prutdukkie

Nadat de stripbijdragen geruime tijd tot een minimum van één dagelijkse strook van *De Tovenaar van Fop* waren gedecimeerd, lijkt *De Volkskrant* zich weer iets te rehabiliteren. Het stripaanbod blijft weliswaar beperkt tot één strook per dag, maar sinds 4 januari jl. is de flauwe Tovenaar vervangen door *Sigmund*, een nieuwe creatie van een van 's neerlands grappigste stripmakers: **Peter de Wit**. Zoals de titel al doet vermoeden, draaien de gags om een psychiater en zijn patiëntenkring. Het begin is veelbelovend en als de auteur het volhoudt om regelmatig de actualiteit in zijn strip te verwerken, dan zou er voor Sigmund weleens een bloeiende praktijk kunnen zijn weggelegd. PvG

De **Prijs van de Leeuw**, de jaarlijkse striponderscheiding die door de Belgische warenhuisketen Delhaize wordt gesponsord, is eind 1993 toegekend aan **Turf** voor zijn franstalige album *Eauxfolles*. Het is het eerste deel van de serie *La nef des fous (Het gekkenschip)*, die Turf zowel tekent als schrijft. *Eauxfolles* is het verhaal van een stadje, dat op z'n kop wordt gezet door enkele zeer opmerkelijke gebeurtenissen, waarna de diverse leden van de regering er bij de koning op aandringen om de orde op zo kort mogelijke termijn te herstellen. Het album bevat zowel fantasy- als satirische elementen en is door zijn originaliteit een terechte winnaar. Turf is een Fransman van in de twintig, die zich heeft aangesloten bij wat zo langzamerhand Studio Angoulême genoemd kan worden: een groep jonge, talentvolle auteurs, die in Angoulême wonen en werken en wier boekuitgaven onderdak hebben gevonden bij jonge uitgevers als Delcourt en Vents d'Ouest. Tot dezelfde studio behoren de hier wel bekende Gabrion *(De javamens)* en Robin *(Chinees Rood)*. Binnenkort komt Turf daar bij, want de bij Oranje te verschijnen Nederlandse vertaling van *Eauxfolles* zal niet lang meer op zich laten wachten. Aan de Prijs van de Leeuw is overigens het niet misselijke bedrag van BF 200.000 (ongeveer ƒ 10.000,-) verbonden. PvG

Turf

Vergeleken met andere media staat de theorievorming rond de strip nog in de kinderschoenen. Toch lijkt de belangstelling voor de aard van het stripverhaal de laatste tijd wat op te leven. Niet alleen wat het aantal publikaties betreft, maar ook van de kant van het publiek. Zo raakte de stripstudie *Strips anders lezen* van Pascal Lefèvre en Jan Baetens bij uitgeverij Sherpa binnen één jaar uitverkocht. Voor die groep geïnteresseerden ziet *La bande dessinnée* (Ed. Flammarion; FF 39) van de hand van **Benoît Peeters** er interessant uit. Peeters (o.a. bekend van *De wereld van Hergé)* gaat een kleine 130 pagina's lang in op de vraag waar het heen moet met de strip in de toekomst. Toevallig precies dezelfde vraag waarbij onze reeks over de geschiedenis van de strip twee nummers geleden bleef steken.
Mocht je nog meer willen lezen, Frans voornamelijk onleesbaar vinden, of meer plaatjes willen, dan kun je in het Engels terecht bij uitgeverij Tundra. Daar verscheen namelijk onlangs *Understanding comics*, waarin **Scott McCloud** meer dan 200 pagina's lang in stripvorm tekst en uitleg geeft over wat dat nou eigenlijk zijn, strips. TD

Ben jij ook zo iemand die de *Playboy* alleen maar leest voor de goede interviews? Dan is deze mededeling niet voor jou bedoeld. Ben jij er echter zo eentje die alleen de middenpagina openslaat, dan moet je het afgelopen decembernummer toch nog maar eens wat uitgebreider bekijken. Daarin staat namelijk een prachtig vraaggesprek met **Gerrit de Jager**. Over het fin de siècle-gevoel, over zijn ervaringen met Ger van Wulften en Wim Stevenhagen en over de ingeslapen manier van strips maken. Zeer de moeite waard. HvS

Pinguïns

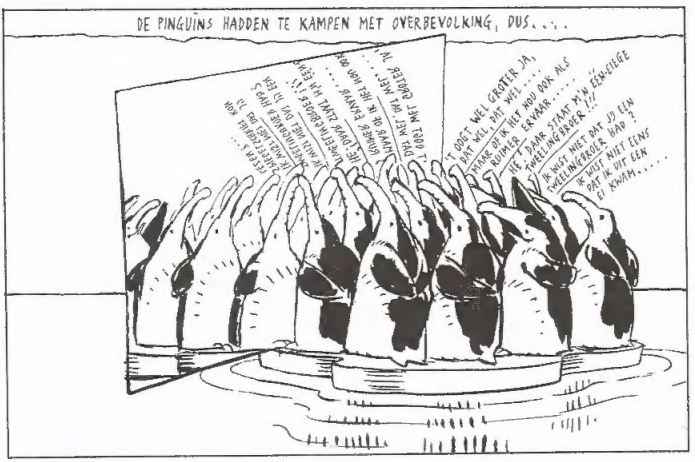

BERT VAN DER MEIJ

IN MEMORIAM ALBERTO BRECCIA

November 1993 is Alberto Breccia overleden. Hij werd 74 jaar oud. Opgegroeid in Buenos Aires als zoon van Uruguayaanse immigrantenouders toonde hij zich al snel een vakkundig tekenaar. In de zestiger jaren ontwikkelde Breccia zich tot de grote stripkunstenaar die hij tot zijn dood is gebleven. Vooral zijn samenwerking met scenarist Hector Oesterheld bracht zijn loopbaan in een stroomversnelling.
Toch kenmerkt zijn carrière zich door talloze problemen. Alberto Breccia was een compromisloos stripmaker. Dat leverde hem niet alleen regelmatig problemen op met uitgevers. Zijn met Oesterheld gemaakte biografie van Ché Guevara bracht hem zelfs in regelrecht conflikt met de Argentijnse militaire machthebbers. Een conflikt dat zowel Oesterheld als de uitgever niet overleefden. Ook Breccia werd enkele malen met de dood bedreigd.
Zo konsekwent en vasthoudend als Breccia was in zijn onderwerpkeuze en opvattingen, zo flexibel was hij in zijn tekenstijlen. In zijn optiek was de stijl ondergeschikt aan de sfeer van het scenario. Zo veranderden zijn expressieve zwart-wittekeningen voor *Mort Cinder* tijdens de jaren zestig in een fraaie zwart-wit grafiek voor *Perramus* in de jaren tachtig. Daarnaast werkte hij regelmatig in kleur. Het album *Dracula* is daarvan een bekend voorbeeld.
Tot nu toe is in ons taalgebied slechts een album van zijn hand verschenen. Veel te weinig. Breccia was een van de groten uit de toch al rijke Zuidamerikaanse stripkultuur.

Gesignaleerd: **Bitterkomix** no. 1 & 2 - vereikende leesstof vir die emosioneel armoedige. Oftewel amateur-stripbladen uit Zuid-Afrika, voornamelijk volgetekend door Joe Dog en Conrad Botes. Het tekenwerk is over het geheel van een redelijke amateur-kwaliteit, de verhalen wisselend in het Engels en het Afrikaans. Waar de bladen verkrijgbaar zijn is niet duidelijk: het blad raadt aan "skrijf na Bitterkomix, Postbus 564, Stellenbosch, 7599, Zuid-Afrika." Zullen ze leuk vinden. HS

Het Franse tijdschrift *Fluïde Glacial* meldt in het decembernummer dat **Art Spiegelman** benoemd is tot artistiek directeur van het Amerikaanse, cultureel-politieke weekblad *The New Yorker*. Vorig jaar ontving hij voor zijn *Maus* nog de Pulitzer-prijs. Nu is hij dus direct verantwoordelijk voor het werk van de Vlamingen Kamagurka en Benoît van Innes, dat in het tijdschrift gepubliceerd wordt. HvS

De familie **Dupont** (een prachtnaam voor francofiele striplieflebbers) te Rotterdam gaat verhuizen. Nu laat u dat waarschijnlijk koud en eerlijk gezegd worden wij er evenmin warm van, ware het niet dat deze creatieve familie een verhuiskaartje heeft ontworpen dat er uit ziet als de cover van een onbekend Bob Fish-album. Dus voordat er weer een "affaire Wolfram" ontstaat: de hierbij afgedrukte afbeelding is niet van Chaland, maar als er een album van was zouden we het zeker lezen. PvG

Het dubbelnummer 24/25 van het Franse informatieblad *Bulles Dingues* is geheel gewijd aan **Loisel**. De monografie beslaat 128 pagina's, bevat een uitgebreid interview met de auteur, een bibliografie, veel schetsen en enkele onbekende strippagina's. Het is een aantrekkelijk boekje geworden, dat voor FF 95 van eigenaar wisselt. Inlichtingen: éd. Mosquito, 27 Rue de la Monta, 38120 St-Egreve, Frankrijk. PvG

In *ZozoLala 70* maakten we melding van verschillende stripalbums die de Brusselse stripwinkel **Sans Titre** (Avenue de Stalingrad 8) voorziet van een speciaal voor haar ontworpen prent door de betreffende auteur. Inmiddels is daar een leuk kwartet bijgekomen. Het gaat om de meest recente delen van de series *De meesters van de gerst, Thorgal, Largo Winch* en *XIII*, die met elkaar gemeen hebben dat ze geschreven zijn door Jean van Hamme. Zoals gebruikelijk zijn deze albums voorzien van een gesigneerd prentje (ditmaal in een oplage van 350), maar het aardige is dat de vier tekenaars stuivertje hebben gewisseld. Zodoende tekende Rosinski *Largo Winch*, Vallès *Thorgal*, Francq *XIII*, en Vance een plaatje voor *De meesters van de gerst*. Deze albums zijn alleen als set van vier te koop en gaan voor BF 1500 van de hand. Maar er is meer. Ook met prentje te koop is *Krijtlijn* door Prado (opl. 225), *De cyclus van de twee horizonten* deel 3 door Rossi en Makyo (opl. 175) en als klapper: *De loopgravenoorlog* door Tardi (opl. 300). Tenslotte is de Sans Titre-versie van *De echo der steden* de moeite waard: daar zit een door Schuiten en Peeters gesigneerde poster (opl. 250) bij, waarop een niet in het album opgenomen pagina is afgebeeld. (Voor het gemak zijn hiervoor de Nederlandse titels genoemd, maar het gaat uitsluitend om Franstalige albums.) Een sympathiek initiatief, aangezien al deze boeken worden verkocht tegen de normale prijs, waarbij de klant natuurlijk wel de gebruikelijke korting moet vergeten. PvG

O U D E N U M M E R S

30 HISLAIRE, LOUISE BROOKS (16 PAG.) **30 LUXE** IDEM OP ZWAAR, GLANZEND PAPIER **31** MILTON CANIFF, STEVE CANYON-STRIP, DUITSE STRIPS, A. DEN DOOIER (20 PAG.) **32** RAVEN EN ROUFFA, DE VERDWENEN JUWELEN (28 PAG.) **33** WINDIG EN DE JONG, URGO - ZOON VAN FNIRWAK, BRT-STRIPKWIS, DE ONNOEMBAREN (16 PAG.) **36** FRANK MILLER, E.P. JACOBS, THE MUMMY (24 PAG.) **38** DE OVERLEVENDE (KRIGSTEIN), ANGOULÊME, DORP IN DE RIVIER, KORT AMERIKAANS (24 PAG.) **39** SAMBER, YSLAIRE, DORP IN DE RIVIER, K.A. (24 PAG.) **40 BIS** SPECIAAL DUBBELNUMMER OVER ALBERTO BRECCIA EN BERNIE KRIGSTEIN, MET VAN BEIDE EEN KORTE STRIP (44 PAG.) **42** ERIC HEUVEL, STRIPKRITIEK, BLITZ, KAMAGURKA, K.A. (24 PAG.) **44** GIARDINO, GRENOBLE 1989, MOEBIUS, K.A. (20 PAG.) **50** BOURGEON, LITTLE NEMO, STRYPTOGRAM, AKTUELE INFORMATIE OVER STRIPTEKENAARS, FELICITATIETEKENINGEN EN -STRIPS VAN 15 TEKENAARS, K.A., TELEFOONTOESTELTEKENSTIJLTEST (40 PAG.) **51** DAVE MCKEAN (20 PAG.) **53** MUNOZ, OPLOSSINGEN STRYPTOGRAM EN TTTT (20 PAG.) **54** SERVAIS, RAGEBOL, EVA DAM, K.A. (20 PAG.) **55** TORRES, NIEUWJAARSKAARTEN, K.A. (20 PAG.) **56** PAUL TENG, HARD GEKOOKT, ANGOULÊME 91 (20 PAG.) **57** AKIRA, K.A., FRANSE VERZAMELALBUMS, LIAN ONG (20 PAG.) **58** LOISEL, SCHULTHEISS (16 PAG.) **61** ROSSI, WENSKAARTEN, TRADE PAPERBACKS (20 PAG.) **62** EEN KLEINE MOORD, RAIVES, STRIPDAGEN HAARLEM, BAUDOIN, RIVIÈRE II, ANGOULÊME '92, TORENS VAN SCHEMERWOUDE (32 PAG.) **63** HANS KRESSE, LEZERSENQUETE I, ERIC HEUVEL (24 PAG.) **64** OOSTERWIJK, BRECCIA, VENANZI, SNAPSHOTS (16 PAG.) **65** UILENBROEK, SLEEN, FREZZATTO, SOKAL, SNAPSHOTS (24 PAG.) **66** LYTTLETON, MOEBIUS, STALLAERT, LOGOKWIZ, LEZERSENQUETE: UITGEVERIJEN, SNAPSHOTS (24 PAG.) **67** VAN DEN HEUVEL, SNAPSHOTS (16 PAG.) **69** VROUWEN EN STRIPS, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '30, '40 EN '50, SNAPSHOTS (20 PAG.) **70** HANCO KOLK, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '60 EN '70, SNAPSHOTS (20 PAG.) **71** DICK MATENA, DELGADITO, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '80 TOT NU, SNAPSHOTS (24 PAG.) **72** TARDI, THE SANDMAN, DON LAWRENCE (16 PAG.)

ALLE NOG LEVERBARE **OUDE NUMMERS** VAN ZOZOLALA KOSTEN ƒ 4,00/BF 75 PER STUK. BESTELLEN IS ALLEEN MOGELIJK DOOR OVERMAKING VAN HET TOTAALBEDRAG OP POSTBANK GIRO 3253937 (NEDERLAND) OF POSTGIROREKENING 000-1648405-84 (BELGIË) TEN NAME VAN STICHTING **ZET.EL** TE TILBURG, MET VERMELDING VAN DE GEWENSTE NUMMERS.

De Nederlandstalige uitgave van het tweede deel van **Maus** heeft lang op zich laten wachten, maar in maart moet hij dan eindelijk echt verschijnen. Reden voor het oponthoud was, volgens uitgever Oog & Blik, de **Maus-tentoonstelling** die op 17 maart geopend zal worden met de presentatie van het album (zie *Agenda).* Ter gelegenheid van diezelfde tentoonstelling wordt ook een tweede boek, genaamd **Worldwide**, gepresenteerd. *Worldwide* is een collectie van diverse projecten rond *Maus*, zoals zeefdrukken en korte verhalen, die nooit eerder in gebundelde versie verschenen zijn. Onder andere het roemruchte Rostock-verhaal zal erin staan. Het wordt een Engelstalige uitgave, die ook in het buitenland zal worden verkocht. Gezien de oplage die het boek daardoor waarschijnlijk zal halen, mag verwacht worden dat het een soepel prijsje zal dragen. Spiegelman zal ook aanwezig zijn bij de Haarlemse Stripdagen. Tegen die tijd zal een derde uitgave het licht zien: de al even lang verwachte **Maus-CD**. De CD zal uiteenlopend fragmenten bevatten, waaronder interviews met Spiegelmans vader. De CD zal gepaard gaan met een schetsboek. SS

In nummer 3 begint het **Sjors en Sjimmie Stripblad** met de serie *Van nul tot nu*. Wie denkt die titel eerder gehoord te hebben, heeft gelijk, want deze reeks over de vaderlandse geschiedenis stond eerder in *Donald Duck*. Met nieuwe afleveringen bestemd voor de eigen doelgroep, hoopt de redaktie wederom succes te hebben. Begonnen wordt met de ontdekking van het schrift. Nummer 4 kent zowel een nieuwe aflevering van *Familie Fortuin* als van *Soeperman*, samen met *Franka* en *XIII* goed voor een prima blad. In nummer 5 starten Kees de Boer en Marcel Gremmen op de humorpagina met een nieuwe strookstrip: *Meneer Foutjes*. De bedoeling is dat het duo per nummer 2 stroken zal leveren. Tevens zullen er voortaan 3 in plaats van 2 humorpagina's in het blad verschijnen. Ook nieuw is De *Kikkerpoel*, het vierde deel in de serie *Sam* (Bosschaert). Nummer 6 brengt de tweede aflevering *Van nul tot nu* over wonen en werpt weer een argeloze amateur *Voor de Leeuwen*. JN

Het kon niet uitblijven. Gezien het sukses van *The Cadillac Club*, het Franka-verhaal in zeefdrukvorm, moest er vroeg of laat een opvolger komen. Na zes jaar is het zover. Tijdens de Haarlemse Stripdagen, begin juni, zal **The Harley Collection** worden gepresenteerd. Het projekt zal opnieuw bestaan uit acht gesigneerde zeefdrukken in kleur en acht dubbels in zwart-wit, verbindende tekstpagina's en een speciale ringband. De oplage stijgt tot 350 exemplaren en de prijs blijft niet achter: die gaat omhoog naar (waarschijnlijk) ƒ 475,00. Voor de beleggers onder u: verkoop eindelijk uw aandelen Fokker en koop Franka; die investering vliegt een stuk sneller omhoog. PvG

In een onwaarschijnlijke oplage van 15.000 exemplaren verscheen onlangs **Terreur over Tilburg** van de - natuurlijk - Tilburgse tekenaar Luc Verschuuren en scenarist Ed Schilders. De tekenstijl en het Bob Fish-look alike hoofdpersonage leunen helaas te sterk op de stijl van Yves Chaland om verdienstelijk te zijn. Leuk, maar streekgebonden, zijn de regelmatige knipoogjes naar de lokale politiek. Het optreden van burgemeester Gerrit Brokx máákt het album, dat zich verder als een aardig niemandalletje laat lezen. Het boek onderscheidt zich echter door de commerciële opzet: het volledige Tilburgse bedrijfsleven werd aangeschreven om als sponsor van de strip op te treden, in ruil voor een afbeelding in dit kleurenalbum. En zo maken de stripfiguren een ontdekkingsreis door ondernemend Tilburg: ze doorkruisen de stad van Broodje Buffel tot Interpolis. Alleen leuk voor Tilburgers en omstrekers dus, die het album voor ƒ 12,95 zo'n beetje overal kunnen aanschaffen waar boeken worden verkocht. Wie buiten de regio woont, belt met uitgever KBU te Oisterwijk: 04242-15704 of 16665. PvG

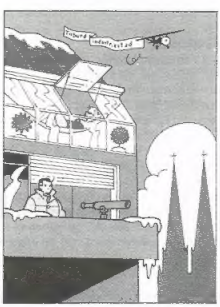
Verschuuren

OPROEP

Het is alweer een flink aantal jaren geleden dat we jullie vroegen om een top tien samen te stellen uit je favoriete albums. Onze inmiddels beroemde Strip Top 100 dateert alweer van 1987. Toen kozen jullie *Samber - Minder is meer* als het beste album aller tijden. Sindsdien wordt ons onophoudelijk gevraagd of we niet nog eens een peiling kunnen organiseren. Natuurlijk wel. Er zijn inmiddels zoveel mooie, nieuwe strips op de markt verschenen, dat het inderdaad tijd is voor een nieuwe editie.
In *ZozoLala 75* willen we dan ook een **Strip Top 75** samenstellen uit jullie persoonlijke favorieten. Let wel, wij willen jullie favoriete albums weten en NIET jullie favoriete series. Als je *De gezellen van de schemering* bijvoorbeeld zo'n mooie reeks vindt, geef dan aan welk album je voorkeur heeft, of geef ze desnoods alle drie een afzonderlijke vermelding.
Daarnaast willen we een Top 75 plaatsen met jullie lievelingsauteurs. Hiervoor vragen we je echter twee ranglijsten te maken: één van de tekenaars en één van de scenaristen. Zo weten we of jullie iemand als Hermann (om weer eens een willekeurig voorbeeld te noemen) waarderen om zijn tekenwerk of juist om zijn verhalen.
Loop je boekenkast dus nog eens na en herlees ieder album dat niet meer fris in je geheugen ligt. Stuur vervolgens je **drie lijstjes** met de tien beste albums, tien beste tekenaars en tien beste scenaristen onder vermelding van **ZozoLala Strip Top 75, vóór 30 april**, naar ons **nieuwe redaktie-adres**:

ZozoLala
Postbus 3145
5003 DC Tilburg

Vergeet ook niet je **naam en adres** te vermelden, zodat wij weten van wie al dat moois afkomstig is.

AGENDA

Galerie Lambiek opent het nieuwe jaar met een verkoopexpositie van **Ever Meulen**. Te zien & te koop van **half januari tot half maart**. Voor **maart en april** staat een expositie van **Mark Beyer** gepland. Van deze tekenaar, vooral bekend van zijn werk in *RAW*, zal naar verwachting nieuw werk, met name glasschilderingen, te zien zijn. Galerie Lambiek, Kerkstraat 78, Amsterdam, 020-6267543.

In tegenstelling tot eerdere aankondigingen zal de **6e stripbeurs van Wilrijk** dit jaar niet op 12 en 13 maart, maar precies één maand eerder plaats vinden. **Zaterdag 12 en zondag 13 februari** kun je je dus tussen 10.00 en 17.00 naar **Wilrijk** bij Antwerpen begeven, alwaar in het **Gemeenschapscentrum Valaarhof** (Letterkundestraat 135) het gratis toegankelijke gebeuren plaatsvindt. Op zondag zullen er enkele tekenaars aanwezig zijn om hun werk te signeren. Meer informatie: (09-32)(0)3-8273110/8274426.

Zondag **13 maart** vindt in de **Openbare Bibliotheek van Leiden** de **Negende Leidse Stripdag** plaats. Van 11.00 tot 16.00 kun je er gratis een kijkje nemen. Behalve de ruilbeurs en de veiling zijn ook de nodige signerende tekenaars weer van de partij. In ieder geval mag je rekenen op de aanwezigheid van Eric Schreurs, Bert van der Meij, Robert van der Kroft en Martin Lodewijk. De laatste verzorgde dit jaar het Leids Peipie, oftewel het stripdagbierflesetiketje. Meer informatie: 071-121802 of 02520-23240.

Op **17 maart** zal in het **Joods Historisch Museum** een tentoonstelling geopend worden rond Spiegelmans beroemde strip **Maus**. Volgens organisator Oog & Blik zal het een grote tentoonstelling worden, die in ieder geval **tot half augustus** te bezichtigen zal zijn. Het museum bevindt zich in het **Waaggebouw** aan de **Nieuwmarkt in Amsterdam**. Voor inlichtingen kun je bellen met 020 - 6242289.

STRIPVOORSPELLING

Te verschijnen in februari

ALACK SINNER 3: Twinkle, twinkle (Muñoz/Sampayo) Sherpa; 24,95/499.
BAKELANDT 2: Het goud van de Consw (Leemans/Daniël) Standaard 5,95/110.
BESSY 5: Het stalen ros; Standaard; 7,95/145.
CUPIDO 6: Hartediefje (Malik/Cauvin) Dupuis; 8,95
DE AVONTUREN VAN CHARLOTTE 1: Het geheim van de Kornaks (Taymans/Miel) Casterman; 9,95.
DE AVONTUREN VAN CHARLOTTE 2: De zwaluwenrots (Taymans/Miel) Casterman; 9,95.
DE RODE RIDDER 149: De groene steen (Biddeloo) Standaard; 5,95/110.
DONALD DUCK POCKET 15 (Diverse) Big Balloon; 7,50.
EGRI BIKAVÉR (Pinelli) Sherpa; 19,95/399.
ELFQUEST 35: In de boom van de tijd (Pini/Pini) Arboris; 7,95/160.
GARFIELD 25 (Davis) De Vrijbuiter; 5,95.
HET GEHEIM VAN COÍMBRA (Schroeder) Arboris; 29,95. Schroeder is een assistent van Schulten.
INSPECTEUR CANARDO: Het kanaal van de angst (Sokal) Casterman.
JOHAN EN STEFAN 3: De schele zilvervos (De Moor) Standaard; 7,95/145.
KIEKEBOE 60: Het gat in de kaas (Merho) Standaard; 5,95/110.
KOREA (Kurtzman) Sherpa; 19,95/399.
KUIFJE: De 7 kristallen bollen (Hergé) Casterman; 23,80. *Russische versie.*
KUIFJE: De zonnetempel (Hergé) Casterman; 23,80. *Russische versie.*
LITTLE NEMO 1: De goede koning (Marchand/Moebius) Casterman; 23,50.
NERO 125: De steen van Abraham (Sleen) Standaard; 5,95/110.
OKNAM 2: Jamo's wil geschiede; Dargaud; 9,95.
SHERLOCK HOLMES: Jack the Ripper; Lefrancq; 9,95.
STAMGASTEN 26 (Van Driel) Land Productions; 8,95.
SUSKE EN WISKE 239: De stervende ster (Geerts) Standaard; 7,95/145.
SUSKE EN WISKE KLASSIEK: De witte uil (Vandersteen) Standaard; 37,50/695. *Uit de tijd dat vandersteen nog niet kon allitereren.*
SUSKE EN WISKE KLASSIEK 10: De gekalibreerde kwibus (Vandersteen) Standaard; 37,50/695.
SYLVESTER VAN ROCHEFORT 4: De valstrik van Montgisard; Le Lombard; 8,25.
TERUG NAAR LA RAPÉE (Goffin) Arboris; 39,95/795.
TRIGIË 5: Slag om Trigopolis (Lawrence/Butterworth) Big Balloon; 8,95 sc, 29,95 hc. *Herdruk.*
URBANUS 44: Een knap zwartje is ook niet mis (Urbanus/Linthout) Loempia; 6,50. *Pardon?*
VOOR GINEVRA (Servais) Arboris; 25,95/595.
VROUWEN IN 'T WIT 12: Warm hart (Bercovici/Cauvin) Dupuis; 8,95.
ZÉLIE, NOORD-ZUID (Cosey) Le Lombard; 22,95.

Te verschijnen in maart

ALACK SINNER 1, 2, 3 (Muñoz/Sampayo) Sherpa; 150,00. *Luxe uitgave van de eerste delen in één bundel. Oplage 75 ex.*
KOGARATSU 5 (Michetz/Bosse) Dupuis; 16,95.
KOREA (Kurtzman) Sherpa; 150,00. *Luxe uitgave van 50 ex.*
MARSHALL BLUEBERRY 2: Shermans opdracht (Vance/Giraud) Big Balloon; 9,95.
MAUS 2 (Spiegelman) Oog & Blik; 29,95. *Zie Agenda, en zie* Worldwide, *elders in deze SV.*
MECCANO 2: Carmen (Kolk) Arboris; 9,95/195 sc, 19,95/395 hc.
MINIMENSJES 30: Baby tango (Seron) Dupuis; 8,95.
OOM DAGOBERT 51 (Barks) Big Balloon; 7,50.
PSY: Heeft u een probleem? (Bédu/Cauvin) Dupuis; 8,95.
RATAPLAN 6: Vluchteling (Morris) Big Balloon; 7,95.
REISNOTITIES VAN KUIFJE: Afrika (Hergé) Casterman; 24,90.
RIK RINGERS 53: Dodelijke improvisatie (Tibet) Le Lombard; 8,25. *Hopelijk dodelijk genoeg.*
ROOIE OORTJES 7 (Di Sano) De Boemerang; 9,95.
SHELTON; Oog en Blik.
SJORS EN SJIMMIE 29 (Wiroja) Big Balloon; 7,95.
STEFAN 7: Opa voelt nattigheid (Laudec/Cauvin) Dupuis; 8,95.
TANDORI 2: De godin met de twee gezichten; Le Lombard; 8,25.
THE BLACK HAWK LINE 5: Een laatste stunt (Staller) Le Lombard; 9,95. *Hoi, hoi, hoi.*
URBANUS 45: De harem van Urbanus (Urbanus/Linthout) Loempia; 6,50. *Pardon?*
VERY SAFE SEX (Kamagurka) De Harmonie; 13,90.
WAAR DENKEN ZE AAN 3 (Wolinski) De Boemerang; 14,95.
WOOGEE 2 (Benn) Dargaud; 9,95.
WORLDWIDE (Spiegelman) Oog & Blik. *Een Engelstalige uitgave met zeefdrukken, korte verhalen en andere unieke projekten rond* Maus.
AXEL MOONSHINE 16: De vuilnisbelt van het heelal (Ribera/Godard) Arboris; 8,95/180.
BILLY THE CAT 3: Zomer vol geheimen (Colman/Desberg) Dupuis; 8,95. *Eén van de betere kinderstrips.*
CARLAND CROSS: Het mysterie van Loch Ness 1: De verdoemde expeditie; Lefrancq; 9,95.
COWBOY HENK TRAKTEERT (Kamagurka/Herr Seele) De Harmonie; 13,90. *Maar de Harmonie geeft het niet weg.*
CRUMB COVERBOOK (Crumb) Oog & Blik; 39,90, 125,00 luxe. *Binnenkort zal er ook een Crumb-beeldje verschijnen.*
DE GETEKENDE 4: Trea-Fell (Dubois/Rollin) Arboris; 8,95/180.
DE GROENE KONING 3 (Anestay/Sulitzer/Armand) Dupuis; 8,95.
DE JEUGD VAN JOHN DIFOOL 5 (Janjetov/Jodorowski) Big Balloon; 24,95.
DE ZOON VAN DE AREND 1: De beet van de wolf (Faure) Arboris; 17,95/360.
DE ZOON VAN DE AREND 2: De zwarte sjaal (Faure) Arboris; 8,95/180 sc, 17,95/360 hc. *De sc is een herdruk.*
DONALD DUCK POCKET 16 (Diverse) Big Balloon; 7,50.
DR. MOLOTOV 3: Ovidia, koningin der kannibalen (Ruyters) Monguzzi; 9,95. *Binnenkort in de ZL een interview met Ruyters.*
EGRI BIKAVÉR (Pinelli) Sherpa; 150,00. *Luxe met kleurenzeefdruk. Oplage 50 ex.*
FLYNN 4: De violette doder (Matena) Arboris; 8,95/180. *Zie LO.*
JEAN PAUL VAN ROSSUM 3: Het hoerenparlement (Linthout/Rossum) Loempia; 7,95.
JOKER 3: De walvis die vals zong (Dany/Van Hamme) Albatros; 9,95. *Herdruk van Harlekijn 3.*

KOLOFON

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat wordt uitgegeven door Stichting Zet.El te Tilburg. ZozoLala verschijnt zes keer per jaar en is gratis voor klanten van de op pagina 2 vermelde stripwinkels

FINANCIËN:
Nederland: Postbank giro 3253937
België: Postgiro 000-1648405-84
T.n.v. Stichting Zet.El te Tilburg, Nederland

ABONNEMENTEN:
Een jaarabonnement (6 nrs.) kost ƒ 20,00/BF 370, een abonnement voor twee jaar (12 nrs.) kost ƒ 33,00/BF 600. Beide zijn te verkrijgen door storting van het bedrag op een van bovenstaande girorekeningnummers, onder vermelding van: Abonnement ZL m.i.v. nr...
FOREIGN SUBSCRIPTIONS: F 20,00 (1 YEAR) OR F 33,00 (2 YEARS) BY INTERNATIONAL MONEY ORDER PAYABLE TO ZET.EL, POSTBUS 3145, 5003 DC, TILBURG, HOLLAND

Druk: SSN, Nijmegen
Afwerking: Van den Burg, Weurt
Oplage: 7000 ex.

REDAKTIE:
Paul van Gremberghen, Jef Nieuwenhuis en Hans van Soest
VORMGEVING EN OPMAAK:
Toon Dohmen en Sigge Stegeman
VASTE MEDEWERKERS:
Marq van Broekhoven, Anton Damen, Jurrie Heshusius, Inktvis-Prutduktie, Bert van der Meij, Henk Schouten, Belinda Winterdal
MEDEWERKENDEN AAN DIT NUMMER:
Erik Lesire en Bart Pinceel

© 1994
Het copyright voor de vormgeving, de artikelen en voor de strips en illustraties berust bij de auteurs en/of de betreffende uitgeverijen. Niets uit de inhoud van dit blad mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

REDAKTIEADRES: POSTBUS 3145, 5003 DC, TILBURG, NL